

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

SEVİNC AKİF qızı HÜSEYNOVA

**İNGİLİS DİLİNDƏ OMONİMLƏRİN YARANMA ÜSULLARI VƏ
ÜSLUBİ İŞLƏNMƏ DAİRƏSİ**

HSM-060201-Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

Aytən Kamal qızı Hacıyeva

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

BAKİ-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-6
I Fəsil. İngilis dilində omonimlərin növləri və yaranma yolları.....	7-25
1.1. Omonimlərin müəyyənləşdirilməsi	7
1.2. Tam, natamam, leksik və leksik-qrammatik omonimlər	13
1.3. Omonimlikdə ixtisarlar	21
II Fəsil. İngilis dilində omonimlik və çoxmənalılıq	26-47
2.1. Omonimlərin çoxmənalı sözlərdən fərqi	26
2.2. Omonimlərin etimoloji-semantik analizi.....	34
2.3. Omonimiya və konversiya.....	42
III Fəsil. Bədii üslubda omonimlər.....	47-65
3.1. Ədəbi-bədii mətnlərdə omonimlərin işlənməsi	50
3.2. Omonimlərin işlənmə tezliyi və semantikasını	55
3.3. Omonimlərin kontekstdə toqquşması	58
NƏTİCƏ	66-69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	70-74

GİRİŞ

Müasir dünya qloballaşmaya doğru inkişaf edir. Bu baxımdan mədəniyyətlərarası ünsiyyətin rolu və yeri ilə bağlı məsələlər həm bəşəriyyətin, həm də fərdin həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Xalqlar arasında mədəniyyətlərarası ünsiyyət insan cəmiyyətinin inkişafının ayrılmaz bir atributudur. Heç bir ölkə, hətta siyasi və iqtisadi baxımdan ən güclü hesab edilən bir ölkə, dünya mədəni irsinə, digər ölkələrin və xalqların mənəvi irsinə müraciət etmədən bəşəriyyətin mədəni və estetik istək və ehtiyaclarını ödəyə bilməz.

Dil daim inkişaf edir və dəyişir. Dilin leksikonuna yeni sözlər daxil olur, dildəki bəzi sözlər köhnəlir və zaman keçdikcə arxaikləşərək dilin leksikonundan çıxır və s. Hər bir dilin lüğət tərkibinin tarixinə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq.

Leksikologiya özlüyündə sözlərin bütün özəllikləri ilə, yəni bir dilin morfolojiyası, sintaksisi, söz əmələ gəlməsi, etimologiyası, söz birləşməsi, mənası və tarixi ilə əlaqəlidir. Bu mənada leksikologiya ilk olaraq filologiyanın bir qolu olaraq düşünülmüşdür. Leksikologiyadakı problem, bir dilin leksisinin nə olduğunu, hansı perspektivdə öyrənilməli olduğunu və öyrənilməsində hansı aspekti axtardığınızı ifadə etməkdir [1, s.21]. Dilçiliyin semasiologiya sahəsi də dildəki sözlərin omonimliyini, sinonimliyini, antonimliyini, paronimliyini və s. öyrənən sahəsidir.

İngilis dilində omonimlərin və onun növləri olan omofonların və omoqrafların üstünlük təşkil etdiyini deyə bilərik. Bu da, ingilis dilinə bir çox dillərdən keçmə sözlərin tələffüzlərinin və ya qədim ingilis dilinə məxsus sözlərin tələffüzlərinin və yazılışlarının zamanla dəyişməsi, yaxud dildəki hər hansı bir sözün mənasının genişlənərək bir formanın başqa mənələrə də məxsus olması və ya mənşəcə fərqli olması (məsələn, bank sözünün maliyyə institutu mənası fransız mənşəyindən, çay sahili mənası isə Skandinav mənşəyindən gəlir) səbəbindəndir. Odur ki, istər gündəlik danışmaq dilində, istərsə də bədii ədəbiyyatda omonimlərə və onun növlərinə (omofon və omoqraf) rast gəlmək qaçınılmazdır. Əgər yazıçı

omonimləri düzgün dəyərləndirməyi bacararsa, təhlilini apardığımız əsərlərdəki kimi, omonimlərdən söz oyunu – pun kimi istifadə etməklə, yumor yarada və beləliklə əsərlərinin dilini daha canlı, daha obrazlı edə bilirlər.

Mövzunun aktuallığı. Aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olmuşdur ki, omonimləri öyrənmək xarici dili başa düşmək üçün xüsusilə vacibdir, çünki fərqli qrammatik formalar eyni səsə və ya orfoqrafiyaya malik ola bilər. Omonimlər, sözün mənasının nitq kontekstinə tam olaraq uyğun gəldiyini müəyyən etmək lazım olduqda, ünsiyyət prosesində müəyyən bir maneə yaradır. Həm də omonim sözlər, cümlələri birmənalı şəkildə başa düşmək üçün söz seçmək məcburiyyətində qalan danışan üçün bir problemdir. Bu da, bu mövzunun aktuallığını sübut edir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Dissertasiya işinin mövzunu “İngilis dilində omonimlərin yaranma üsulları və üslubi işlənmə dairəsi” təşkil edir. Tədqiqat işini yerinə yetirərkən aşkar edilmişdir ki, bu mövzu ilə bağlı istər ölkəmizdə, istərsə də xarici elmi ədəbiyyatda çoxsaylı kitablar, tədqiqat işləri, elmi məqalələr və s. mövcuddur. Bu mövzu ölkəmizdə C.Ə.Cəfərov, H.Ə.Həsənov, Ə.Dəmirçizadə, Ə.H.Hacıyeva və bir çox başqa dilçilərimiz tərəfindən, ingilis alimlərindən J.Lyons, İ.V.Arnold, R.S.Ginsburg, G.Yule və bir çox digər dilçilər tərəfindən, həmçinin rus alimlərindən A.İ.Simirnitski, S.İ.Ocaqov, V.İ.Abayev kimi dilçilər tərəfindən tədqiq edilərək çoxsaylı məlumat mənbələri hazırlanmış, bundan əlavə dəfələrlə buraxılış və dissertasiya işlərində tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Bununla belə, bu qədər araşdırılmasına, haqqında bu qədər kitabların, elmi məqalələrin, tədqiqat işlərinin yazılmasına baxmayaraq, hələ də bu mövzu ilə bağlı həll olunmamış məsələlər qalmaqdadır. Təqdim edilən dissertasiya işində bu məsələlərdən biri olan omonimlərin bədii ədəbiyyatda istifadəsi, istifadə tezliyi və kontekstdə toqquşması hallarının araşdırılaraq həll edilməsinə cəhd edilmişdir.

Tədqiqat işinin obyektinə və predmetinə. Dissertasiya işinin obyektinə ingilis dilində omonimlər, predmetinə isə omonimlərin yaranma üsulları və üslubu işlənmə dairəsidir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilis dilində omonimlərin yaranma üsullarını və üslubi işlənmə dairəsini müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqat işinin vəzifəsinə aşağıdakılar daxildir:

- ingilis dilində omonimlərin növləri və yaranma yolları ilə bağlı araşdırma aparmaq;
- omonimlərin etimoloji-semantik xüsusiyyətlərini, çoxmənalı sözlərdən fərqlərini təhlil etmək;
- omonimlərin yaranmasında konversiya prosesini araşdırmaq;
- bədii dildə omonimlərin rolunu və işlənmə funksiyasını tədqiq etmək;
- omonimlərin işlənmə tezliyini müəyyənləşdirmək;
- omonimlərin kontekstdə toqquşması hallarını təhlil edib üzə çıxarmaq.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis dilində omonimlərin yaranma yolları və üslubi xüsusiyyətləri haqqında müxtəlif başlıqlar altında yerli və xarici elmi ədəbiyyatda çoxsaylı mənbə və materiallar olsa da, bu magistr dissertasiyasında ingilisdilli bədii əsərlərdə omonimlərin işlənmə xüsusiyyətləri, kontekstdaxili toqquşma halları, onların işlənmə tezliyi yeni bucaq altında araşdırılaraq təhlil edilmişdir. Dissertasiyada istifadə olunan dil faktlarının bu mövzu ilə bağlı yazılmış elmi əsərlərdə istifadə edilməməsi də tədqiqat işinin elmi yeniliyini əsaslandırır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. İngilis dilində omonimlərin yaranma üsullarının və üslubi işlənmə dairəsinin müəyyən edilməsi, omonimlərin növlərinin, onların çoxmənalı sözlərdən fərqlərinin, bir neçə bədii əsərin tədqiqi nəticəsində omonimlərin funksional işlənmə xüsusiyyətlərinin araşdırılması, kontekstdə toqquşma hallarının tədqiq edilərək üzə çıxarılması onun elmi əhəmiyyətini təşkil edir. Tədqiqat işində öz əksini tapmış məlumat və dil faktlarının, əldə edilmiş nəticələrin seminarlarda, dərslərdə, dərslər vəsaiti və lüğətlərin tərtibatında istifadə olunması isə tədqiqat işinin praktik əhəmiyyətini müəyyən edir.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işini yerinə yetirərkən, qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq üçün müxtəlif metodlardan istifadə

olunmuşdur. Tədqiqat zamanı müşahidə, təsviri, linqvistik və müqayisə metodlarından istifadə etmişik.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Filologiya fakültəsi nəzdindəki İngilis dilinin leksikologiyası və üslubiyyatı kafedrasında müzakirə edilmiş, dissertasiya ilə bağlı bir məqalə və bir tezis çap edilmişdir.

Dissertasiyanın strukturu. Təqdim olunmuş dissertasiya işinin strukturuna giriş hissə, üç fəsil, doqquz yarım fəsil, əldə edilmiş nəticə və dissertasiyanın yazılmasında istifadə edilmiş ədəbiyyat daxildir. Dissertasiyanın giriş hissəsində mövzu ilə bağlı hansı nüanslara toxunulduğu, hansı metodlardan istifadə olunduğu, tədqiqatın elmi cəhətdən ehtiva etdiyi yenilik, nəzəri, eləcə də praktiki əhəmiyyəti və s. haqqında bir sıra məlumatlar öz əksini tapmaqdadır.

Birinci fəsil “İngilis dilində omonimlərin növləri və yaranma yolları” adlanır. Bu fəsildə tam, natamam, leksik və leksik-qrammatik omonimlər araşdırılır, həmçinin omonimlikdə ixtisarlar məsələsinə toxunulur.

İkinci fəsil “İngilis dilində omonimlik və çoxmənəlilik” adlanır. Bu fəsildə omonimlərin çoxmənəli sözlərdən fərqi, onların etimoloji-semantik analizi şərh edilir. Eləcə də, omonimiya və konversiya problemi araşdırılır.

“Bədii üslubda omonimlər” adlanan üçüncü fəsildə ingilis ədəbi-bədii mətnlərində omonimlərin işlənməsi, işlənmə tezliyi və semantikasını təhlil edilir. Omonimlərin kontekstdə toqquşma halları da araşdırılır.

Nəticə hissəsi isə hər bir fəsildə aparılmış tədqiqatın yekun müddəalarını, təhlil edilmiş başlıca sualların cavablarını və ümumiləşdirilmiş nəticələri özündə əks etdirir.

I Fəsil. İngilis dilində omonimlərin növləri və yaranma yolları

1.1. Omonimlərin müəyyənləşdirilməsi

Müasir dünya qloballaşmaya doğru inkişaf edir. Bu baxımdan mədəniyyətlərarası ünsiyyətin rolu və yeri ilə bağlı məsələlər həm bəşəriyyətin, həm də fərdin həyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Xalqlar arasında mədəniyyətlərarası ünsiyyət insan cəmiyyətinin inkişafının ayrılmaz bir atributudur. Heç bir ölkə, hətta siyasi və iqtisadi baxımdan ən güclü hesab edilən bir ölkə, dünya mədəni irsinə, digər ölkələrin və xalqların mənəvi irsinə müraciət etmədən bəşəriyyətin mədəni və estetik istək və ehtiyaclarını ödəyə bilməz.

Dil daim inkişaf edir və dəyişir. Dilin leksikonuna yeni sözlər alınır, dildəki bəzi sözlər köhnəlir və zaman keçdikcə arxaikləşərək dilin leksikonundan çıxır və s. Hər bir dilin lüğət tərkibinin tarixinə nəzər saldıqda bunun şahidi oluruq.

Söz bilmək məsələsi subyektiv olub, müxtəlif dilçilər tərəfindən fərqli şəkildə təhlil edilmişdir. Söz bilmək, özlüyündə iki böyük kateqoriyadan ibarət olan söz ehtiyatını zənginləşdirmək deməkdir: reseptiv lüğət və məhsuldar lüğət. Birincisi, oxucunun mətnlərdə və ya söhbətlərdə qarşılaşdıqda tanıya biləcəyi sözlərə, ikincisi isə bu sözləri söhbət və yazı kimi xüsusi kontekstlərdə düzgün tətbiq etmə qabiliyyətinə aiddir. Bu barədə söz bilgisi kontekstində reseptiv lüğətin kifayət edib-etmədiyi, bir istifadəçinin bir sözü bildiyini iddia etmək üçün məhsuldar lüğətə sahib olmasının lazım olub-olmadığı ilə bağlı müzakirələr mövcuddur. Fikrimizcə, bir sözü öyrənmək sözün özü haqqında artan biliklərə yiyələnmə prosesini nəzərdə tutur. Sözü bilmək, adətən, sözlərin formalarını, orfoqrafiyasında olduğu kimi tanımaqdan, mənasını anlamaqdan, mənasını yetərinə izah edə bilməkdən və nəhayət, lazım olduğu yerdə bu sözləri gündəlik kontekstlərdə istehsal etməkdən və ya tətbiq etməkdən ibarətdir.

Leksikologiya dilçilik elminin bir sahəsidir, dil elmidir. *Leksikologiya* sözü yunan mənşəli olub mənası *sözləri və ifadələri öyrənən elm* deməkdir. Leksikologiya müxtəlif leksik vahidləri öyrənir. Leksikologiya söz ehtiyatını hər cəhətdən araşdırmağı nəzərdə tutur: sözlər və onların mənaları, sözlərin bir-biri ilə əlaqəsi, bir-biri ilə birləşməsi və fonologiya, morfologiya və sintaksis kimi

dilin digər səviyyələri arasındakı əlaqə. Leksikologiya, bir tərəfdən söz quruluşu ilə, digər tərəfdən lüğətlərin tərtib edilməsi və bununla bağlı dilçilik məsələlərinin müzakirəsi olan leksikoqrafiya ilə sıx bağlıdır. Leksikoloji mövzularını müzakirə edərkən, ana dilində danışanların öz səlahiyyətləri daxilində olan zehni leksikon ilə öz və ya xarici dil haqqında məlumat axtardığı lüğət mənasında olan leksikonu ayırd etmələri vacibdir. Leksikonun bir mənası da ana dilli insanların əqli leksikasını ifadə edir.

S.Ə.Cəfərov qələmə aldığı Azərbaycan dilinin leksikası ilə bağlı kitabında leksikologiyaya *dilin lüğət tərkibindən, onun mənə, quruluş xüsusiyyətlərindən, inkişafı yollarından bəhs edən dil elmi* kimi tərif verir [1, s.20].

Leksikologiya özlüyündə sözlərin bütün özəllikləri ilə, yəni bir dilin morfolojiyası, sintaksisi, söz əmələ gəlməsi, etimologiyası, söz birləşməsi, mənası və tarixi ilə əlaqəlidir. Bu mənada leksikologiya ilk olaraq filologiyanın bir qolu olaraq düşünülmüşdür. Leksikologiyadakı problem, bir dilin leksisinin nə olduğunu, hansı perspektivdə öyrənilməli olduğunu və öyrənilməsində hansı aspekti axtardığınızı ifadə etməkdir [1, s.21].

Leksikologiya bölməsindən əlavə sözlərin mənasını öyrənən bir elm sahəsi vardır ki, bu da semasiologiya adlanır. Semasiologiya dilə xas olan əsas cəhətlərdən biri – dil vahidlərinin mənasını öyrənən elmdir. Dilçilik tarixində dilin məna tərəfinə maraq çoxdan mövcud olsa da, o, sistemli şəkildə yalnız XIX əsrin birinci yarısından öyrənilməyə başlanmışdır. İlk dəfə K.Reyziq məna təlimi ilə müstəqil bir elm sahəsi kimi məşğul olmuş və ona *semasiologiya* adı vermişdir [1, s.21].

Semasiologiya ilk vaxtlardan etibarən məna dəyişilmələrinin qanunauyğunluqları, leksik və qrammatik semantika məsələləri ilə məşğul olmuşdur. Məna semasiologiyasının əsas, mərkəzi problemidir. Semasiologiyanın XIX əsr ərzində ən çox məşğul olduğu problemlər aşağıdakılardır: məna nədir, mənaların dəyişməsi, inkişaf qanunauyğunluqları və s. Həmin dövrdə semasiologiyanın qarşısında hər bir sözün ayrı-ayrılıqda məna çalarlarının tədqiq edilməsi dayanırdı ki, hazırda da semasiologiya elmi sözlərin məna çalarlarının

müəyyənləşdirilməsi ilə məşğul olur. Semasiologiya elmində dildəki sözlərin müxtəlif mənə çalarları – omonimliyi, sinonimliyi, antonimliyi, çoxmənalılığı və s. öyrənilir.

Omonimlik eyni formalı, lakin fərqli mənalı sözlər arasındakı münasibətdir və bu mənaya sahib olan sözlərə isə omonimlər deyilir. Omonimlər eyni yazılış və tələffüzə, lakin fərqli mənalara malik olan bir söz və ya söz qrupunu ifadə edir. Bu tərif dil baxımından ciddi mənada verilir. Tərifinə görə, omonimlər eyni vaxtda omoqraflardır (tələffüzlərindən asılı olmayaraq eyni yazılışı olan sözlər) və omofonlardır (yazılışından asılı olmayaraq eyni tələffüzü paylaşan sözlər).

S.Ə.Cəfərov omonimlərə *bir-biri ilə semantik (məna) cəhətdən bir baağlılığı (əlaqəsi) olmayan, bu səbəbdən də bir mənayı bildirmək üçün işlədildiyi zaman qarşı tərəfdə tamam başqa bir məna ilə bağlı təsəvvür yarada bilən, eyni səs tərkibinə sahib müxtəlif mənalı sözlər* kimi tərif verir [1, s.22].

İlk olaraq, omonim sözünün mənasına nəzər salmaq. *Omonim* sözü, eyni mənasını verən yunan mənşəli *homo-* prefiksinin və *ad* mənasını verən *-onimos* şəkilçisinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. Beləliklə, omonim sözü *eyni adı* və ya işarəni paylaşan iki və ya daha çox fərqli anlayışa aid edilir [1, s.22].

Müasir ingilis dilində omonim anlayışı geniş şəkildə inkişaf etmişdir. Bu fenomen bir çox dilçini onun problemlərini öyrənməyə və ingilis dilindəki omonimləri təsnif etməyə çalışmağa cəlb etmişdir. Lakin, omonimlərin uzun müddət araşdırılmasına baxmayaraq, nə omonimlərin ümumi qəbul edilmiş tərifini, nə də bu sahədə müəyyən edilmiş terminologiyası yoxdur. J.Lyons, omonimləri yazı və tələffüz baxımından eyni, lakin fərqli mənalı olan leksik vahidlər üçün semantikada istifadə olunan bir termin olaraq təyin edir [31, s.17]. Məsələn, yazılışı eyni, mənalı fərqli olan omonimlərə *lie – yalan danışmaq (do not lie, tell the truth – yalan danışma, həqiqəti söylə)* və *lie – uzanmaq (you have to lie – sən uzanmalısən)* nümunə göstərilə bilər. Bu tərifdə homofonlar və omoqraflar haqqında heç bir şey yoxdur; əlavə olaraq polisemiya – çoxmənalılıq ilə bağlı da problem yaradır.

R.R.K.Hartmann və F.C.Stork da omonimlərin eyni tələffüzə malik olan və orfoqrafiyada eyni ola biləcək fərqli sözlər olduğunu qəbul edirlər [61, s.964]. Lakin, onlar omonimlərə qismən homofonlara bənzər bir tərif verirlər. Digər tərəfdən, Vatkins və başqaları bunu *omonimlərə* əlavə olaraq *omofon* adlandırmamasına baxmayaraq, omofonları, *başqa sözlər kimi səslənən, lakin fərqli yazılışa malik olan sözlər* kimi təyin edirlər [61, s.964].

S.Gramley və K.Patzold və Vikipediya isə omonimiyanı eyni səslənən (*days/daze* kimi omofonlar) və ya eyni yazılan (*lead (liderlik etmək)/lead (qurğuşun)*) kimi omoqraflar), lakin fərqli mənaları olan fərqli leksemlərin varlığı olaraq təyin edirlər [61, s.964]. Bu şəkildə onları omofonlara və omoqraflara bölürlər. Bizim də araşdırmamızda qəbul edilən tərif budur.

Daha geniş miqyasda, omonimiya, səs (omofon olaraq) və ya orfoqrafiya (omoqraf olaraq) və ya hər ikisi baxımından başqa bir sözlə eyni olan, lakin mənasına görə fərqli bir söz olaraq təyin olunur. Məsələn, *sale (bir şeyi satmaq)* və *sail (dənizdə səyahət etmək); bark (ağacın qabığı) və bark (itin səsi);* və ya *pitch (atmaq) və pitch (qətran).*

Omonimlərin yaranma prosesi dilin lüğət tərkibinin inkişafında və zənginləşməsində çox böyük rol oynayır. Eyni zamanda omonimlər bədii dilin ifadə vasitələrindən biri olmaq xüsusiyyətini özündə əks etdirir.

Omonimləri öyrənmək xarici dili başa düşmək üçün xüsusilə vacibdir, çünki fərqli qrammatik formalar eyni səsə və ya orfoqrafiyaya malik ola bilər. Omonimlər, sözün mənasının nitq kontekstinə tam olaraq uyğun gəldiyini müəyyən etmək lazım olduqda, ünsiyyət prosesində müəyyən bir maneə yaradır. Həm də omonim sözlər, cümlələrini birmənalı şəkildə başa düşmək üçün söz seçmək məcburiyyətində qalan danışan üçün bir problemdir. Omonimlərin öyrənilməsi sözün tarixi mənasını və dilin inkişafı prosesindəki dəyişiklikləri izləmək baxımından son dərəcə maraqlıdır.

Müasir İngilis dili digər dillərlə müqayisədə kifayət qədər əhəmiyyətli omonimlərlə xarakterizə olunur. Fərqli dillərdə omonimlər həmişə spesifikdir və

təsadüfi təbiətlərinə görə omonim qruplar arasında heç bir bənzətmə baş vermir və ola da bilməz.

Artıq hər birimizə məlumdur ki, omonimlərdən dilçiliyin leksikologiya bölməsində bəhs edilir. İ.V.Arnold-a görə, leksikologiya dilçilik elminin leksikoqrafiyasına daxil olan sözlərdən və onların başlıca əlamət və xüsusiyyətlərindən bəhs edən bölməsidir [7, s.9]. Ümumiyyətlə, dilçi alimlərin böyük əksəriyyəti omonimləri leksikologiyanın tədqiqat mövzusu hesab etsə də, şəkilçilər və hətta səslər arasında da omonimlik müşahidə edilir. Məsələn, şəkilçilərin omonimliyinə cəm şəkilçisi *-s* ilə üçüncü şəxs təkinin xəbərlik şəkilçisi *-s*, yaxud yiyəlik hal şəkilçisi *'s* ilə *to be* feilinin üçüncü şəxsin təkinə aid olan forması *is*-in qısaldılmış forması *'s* nümunə gətirilə bilər:

- *John playss the piano* (xəbərlik şəkilçisi).
- *The two dogss belong to Mike* (cəm şəkilçisi).
- *Lisa's car broke down* (yiyəlik hal şəkilçisi).
- *That cat's eaten the mouse* (*is* köməkçi feilinin qısaldılmış forması).

Səslərin omonimliyində isə bu nümunələri gətirmək olar: *hi – high, hole – whole, hour – our, I – eye, knew – new, not – knot, no – know, mail – male, mask – masque, meet – meat, pair – pear, peace – piece, peak – peek, plane – plain* və s.

İngilis dilində morfemlərlə sözlərin omonimliyində də rast gəlinir. Belə omonimliyə misal olaraq *self* (öz, özü) sözü ilə *self-pollinate* (öz-özünə tozlanan) sözündəki prefiks olan *self-*, *feel well* ifadəsindəki *well* (yaxşı) sözü ilə *wellknown* (tanınmış, məşhur) sözündəki *well-* prefiksini, *ship* (gəmi) sözü ilə *friendship* (dostluq) sözündəki *-ship* suffiksini, *age* (yaş, əsr) sözü ilə *coverage* (əhatə dairəsi) sözündəki *-age* suffiksini və s. göstərə bilərik. Bu cür morfemlərə yarım-morfemlər də deyilir.

Bu zamana qədər omonimlər daha çox leksikologiyanın tədqiqat obyektinə olaraq araşdırılmış və onun fonetika, yaxud morfologiya səhəsi ilə bağlı tədqiqatı aparılmamışdır. Amma omonimlər olduqca zəngin və geniş bir mövzu

olduğundan, bu sahəyə daha artıq diqqət yetirilməsinə və müxtəlif sahələrdə omonimliyin araşdırılmasına ehtiyac olduğunu düşünürük.

Dilçi Deborah Tannen, iki natiqin *fərqli məqsədlərə çatmaq üçün eyni dil vasitələrindən istifadə etməsi* fenomenini təsvir etmək üçün praqmatik omonimiya (və ya qeyri-müəyyənlik) termini istifadə etmişdir [64]. Ümumiyyətlə, ingilis dilində *ambiguity* (qeyri-müəyyənlik) anlayışı bir çox aspektlərdə istifadə olunur: fonetik qeyri-müəyyənlik, leksik qeyri-müəyyənlik, sintaktik qeyri-müəyyənlik. Bu qeyri-müəyyənlik çox zaman omonimlik olaraq da qiymətləndirilir. Biz artıq fonetik və leksik səviyyədə omonimliyə dair bir neçə nümunə vermişik. İndi isə, nümunələrlə sintaktik omonimlik ya da qeyri-müəyyənlik yaxud ikimənalılığı izah etməyə çalışaq:

- a) *Visiting relatives can cause problems* cümləsini ilk baxışdan dil daşıyıcısı olmayan biri *Qohumları ziyarət etmək problemlər yarada bilir* kimi başa düşə bilər. Amma dil daşıyıcıları bu cümlənin mənasını iki cür anlaya bilər:
1) *Relatives who visit us can cause problems* – *Bizi ziyarət edən qohumlar problem yarada bilir* və 2) *When we visit relatives, there can be problems* – *Qohumlarımıza baş çəkəndə orada problem yarana bilər*. Başqa bir nümunə: *The burglars threatened the students with knife* – cümləsini də iki cür başa düşmək olar – *The burglars threatened the students using knife* – *Oğru, bıçaqdan istifadə edərək tələbələri qorxutdu* və *The burglars threatened the students who carried knife* – *“Oğru, bıçaq daşıyan tələbələri qorxutdu*.
- b) Növbəti bir cümləyə nəzər salaq: *That feather is light* – *O xəz yumuşaqdır/parlaqdır* - bu cümlədə *light* sözü omoqraf olub cümlədə fərqli anlaşıla bilər. Bununla bağlı başqa bir nümunəyə nəzər salaq: *He is going to the bank* – bu cümlə *O, sahilə gedir* və ya *O, banka gedir* kimi anlaşıla bilər. bu cümlənin mənası kontekstdən asılı olaraq dəyişəcəkdir və ya *This spring is amazing* cümləsi *Bu yaz (fəsil) möhtəşəmdir* və ya *Bu bulaq möhtəşəmdir* kimi mənaları daşıyır. Yenə də cümlənin hansı mənada işlədildiyini başa düşmək üçün konteksti bilmək tələb olunur.

c) *It made me heart – O, məni ürəkləndirdi* cümləsi tələffüz edilərkən, dinləyici tərəfindən *heart* sözü *hurt* sözü ilə səhv salına bilər (*It made me hurt – O, məni incitdi*). Bu cümlədə omofonlardan istifadə etməklə sintaktik qeyri-müəyyənlik yaradılmışdır.

d) *I want I scream – Qışqırmaq istəyirəm* cümləsi tələffüz zamanı *I want icecream – Dondurma istəyirəm* kimi də başa düşülə bilər.

Bu cür ikili məna çalarına sahib cümlələrin mənalari kontekstdən asılı olur. Kontekst aydın olduğu zaman və dinləyən və ya oxuyan şəxsin söz ehtiyatı kifayət etdikdə, cümlənin kontekstə uyğun mənasını tutmaq mümkün olur. Bunun üçün də, istənilən dili öyrənərkən onun omonim sözlərini də araşdıraraq öyrənməkdə fayda vardır.

Yuxarıda qeyd olunan fikirləri ümumiləşdirsək, belə nəticəyə gələ bilərik ki, omonimlik eyni formalı, lakin fərqli mənalı sözlər arasındakı münasibətdir və bu mənaya sahib olan sözlərə isə omonimlər deyilir. Omonimlər eyni yazılış və tələffüzə, lakin fərqli mənalara malik olan bir söz və ya söz qrupunu ifadə edir. Bu tərif dil baxımından ciddi mənada verilir. Tərifinə görə, omonimlər eyni vaxtda omoqraflardır (tələffüzlərindən asılı olmayaraq eyni yazılışı olan sözlər) və omofonlardır (yazılışından asılı olmayaraq eyni tələffüzü paylaşan sözlər). Bu cür ikili məna çalarına sahib cümlələrin mənalari kontekstdən asılı olur. Kontekst aydın olduğu zaman və dinləyən və ya oxuyan şəxsin söz ehtiyatı kifayət etdikdə, cümlənin kontekstə uyğun mənasını tutmaq mümkün olur. Bunun üçün də, istənilən dili öyrənərkən onun omonim sözlərini də araşdıraraq öyrənməkdə fayda vardır.

1.2. Tam, natamam, leksik və leksik-qrammatik omonimlər

Daim inkişaf edərək dəyişən, zənginləşən dil səslərdən, kök və şəkilçidən, sözlərdən, söz birləşmələrindən, cümlələrdən, mətn və nəhayət, diskurslardan ibarətdir. Müasir İngilis dili çox geniş lüğətə malikdir; lüğət məlumatlarına görə sözlərin sayı 400.000 -dən az deyil. Bu nəhəng söz ehtiyatının ayrı-ayrı müstəqil leksik vahidlərdən ibarət olub-olmaması sualı təbii olaraq ortaya çıxır və o, bəlkə də bir-birindən çox asılı və qarşılıqlı əlaqəli alt sistemlərdən və ya söz

qruplarından ibarət müəyyən bir quruluşlu sistem kimi qəbul edilə bilər. Bu problemə söz elementlərinin təsnif edilməsinin mümkün yolları baxımından baxıla bilər. Sözlər müxtəlif yollarla təsnif edilə bilər. Ancaq burada yalnız Müasir İngilis söz ehtiyatının bəzi aspektləri haqqında daha yaxşı bir fikir verən sözlərin semantik təsnifatı ilə maraqlanırıq, yəni tədqiqat işinin bu hissəsində biz omonimlərin təsnifatından bəhs edəcəyik.

Biz artıq sözlərin omonimliyini müzakirə edərək, eyni yazılışlı və ya eyni tələffüzlü sözlərin başqa mənalar ifadə edə biləcəyini vurğulamışıq. Hər bir dildə bu hal mövcuddur. Odur ki, dilçilik elmində belə sözlərin təsnifatlarının hazırlanmasına dilçi tədqiqatçılar tərəfindən böyük maraq göstərilmişdir.

I.V.Arnold, J.Lyons, W.Skeet, A.I.Smirnitsky kimi bir çox məşhur dilçi ingilis dilində omonimləri təyin etməyə və təsnif etməyə çalışmışlar. Onların hər birinin bu anlayışa öz fərdi baxışı vardı. Omonimlərin ən tam təsnifatını A.İ.Smirnitski və İ.V.Arnold təklif etmişdir. A.İ.Smirnitski, omonimləri tam və natamam qruplara bölməklə, natamam omonimlərin də üç alt qrupunu müəyyən edir [53, s.85]. I.V.Arnold öz təsnifatında 12 sinif omonimi nəzərdən keçirir [7, s.12].

Ümumiyyətlə, dil formasını başa düşmək məsələsində alimlərin fikirlərinin bir qədər fərqləndiyini qeyd etmək lazımdır. Bəziləri sözün səs tərəfinə güvənir və omonim anlayışını onunla əlaqələndirir, digərləri bu anlayışı daha geniş hesab edir: sözün səs və qrafik formalarını birləşdirirlər. Buna görə Rosenthal, dil terminlərinin lüğət-istinadında leksik, qrammatik, qrafik, mütləq, omofonlar və omoformlar olan homonimlərə rast gəlinə biləcəyini müəyyənləşdirmişdir.

İ.V.Arnold bütün omonimləri tam omonimlər, omofonlar və omoqraflar olmaqla 3 yerə ayırır. O, bu təsnifatdakı tam omonimləri isə 12 alt qrupa ayırır [7, s.12-13]:

1. Eyni başlanğıc formasına, lakin fərqli paradigmalara malik olan natamam omonimlər (*light (ışığı) və light (yüngül)*);

2. Eyni fərdi söz formalarına malik olan, lakin orijinal olmayan natamam omonimlər (*might – qüdrət, güc və might – may köməkçi feilinin keçmiş zamanı*);
3. Eyni nitq hissəsinə aid olan, orijinal formada fərqli, lakin başqa formada üst -üstə düşən sözlər. Bu hal olduqca nadirdir. (*Axe – axes (baltalar), axis – axes (oxlar)*);
4. Eyni orijinal formada fərqli leksik mənə, fərqli paradigmalarda eyni qrammatik mənə. (*lay – lain – lie (yatmaq və lie – lied – lied (yalan danışmaq)*);
5. Leksik və qrammatik mənası ilə fərqlənən, lakin paradigmada fərqlənməyən sözlər, çünki dəyişməz köməkçi sözləridir (*for – sözünü və for – bağlayıcı*);
6. Tam omonimlərin ən tipik növü fərqli bir leksik mənaya malik olmalarıdır, lakin bu omonimlər eyni nitq hissəsinə aiddir (*spring – bulaq və spring – bahar/yaz (mövsüm)*);
7. Omonimlərin leksik mənasında ortaq bir komponentin olması (*before – əvvəl (sözünü, sifət və bağlayıcı)*);
8. Maksimum mənaya malik söz cütlükləri. Bu, çoxmənalı sözün variantları hesab edilə bilər.
9. (*Eye – göz (isim), eye – baxmaq (feil)*) konversiya nəticəsində əldə edilən omonimlər. Orijinal sözün mənası bilinirsə, törəmə bir sözün mənasını təxmin etmək olar.
10. Fərqli nitq hissələrinə aid olan və formalarından birində üst -üstə düşən sözlər. Onların oxşarlığı ortaq bir kökə əsaslanır (*thought – fikir (isim), thought – düşünmək (fel)*);
11. Forma fərqi ilə birlikdə həm leksik, həm də qrammatik mənanın oxşarlığı.
12. Əsasən isimlərdə görülən kiçik bir qrup sözlərdə ikili cəmlənmə nəticəsində eyni bir söz müxtəlif mənalar ifadə edir: (*brother – brothers – qardaşlar və brother- brethren – qardaşlar (Xristian dini davamçıları və ya kişi dini təriqətinin üzvləri)*).

Göründüyü kimi, I.V.Arnoldun təsnifatında, təsnifatın bütün aspektləri, habelə olduqca nadir hallarda rast gəlinən hər cür omonim halları ətraflı nəzərdən keçirilir.

İ.N.Kabanov, müəyyənlik dərəcəsinə görə müxtəlif tam və natamam omonimlərin səs və hərflər formasının üç növünü ayırır (omofonlar və omoqraflar) [26, s.2].

Tam homonimlər həm səs, həm də yazılı formada üst-üstə düşən, lakin mənə baxımından fərqlənən sözlərdir. Bu cür omonimlərdən bir neçəsi aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir:

Tam və ya mütləq omonimlər	Mənaları
Back (isim)	Kürək (bədənin bir hissəsi)
Back (feil)	Geri qayıtmaq
Back (zərf)	Arxa
Ball (isim)	Top
Ball (isim)	Bal (insanların yığıldığı rəqs gecəsi)
Bark (isim)	Ağac qabığı
Bark (feil)	Hürmək
Base (isim)	Baza
Base (sifət)	Əsas
Base (feil)	Əsaslandırmaq
Bay (isim)	Körfəz
Bay (isim)	Dəfnə (gül)
Bay (isim)	Künc (otaqda, evdə)
Bay (feil)	Hürmək

Yule George, semantikanın sözlərin, ifadələrin və cümlələrin mənasını öyrəndiyini qeyd edir [45, s.51]. Tədqiqatçı, omofonlara və omoqrafların dil fenomenlərinə işıq saldı. Tədqiqatçı qeyd edir ki, iki və ya daha çox fərqli forma eyni tələffüzə sahib olduqda onlara omofonlar, yazılışı eyni olub mənalari fərqli

olan söz formalarına isə omoqraflar deyilir [45, s.51]. Omofonların bir neçəsi aşağıdakı cədvəldə qeyd edilmişdir:

Omofon cütləri	Mənaları
1. Aid 2. Aide	1. Yardım, kömək 2. Köməkçi
1. Air 2. Heir	1. Hava 2. Varis
1. Allowed 2. Aloud	1. Halal, düzgün, icazəli 2. Ucadan
1. Ate 2. Eight	1. Yemək (eat feilinin keçmiş zaman forması) 2. Səkkiz
1. Be 2. Bee	1. Olmaq 2. Arı
1. Dear 2. Deer	1. Əziz 2. Maral
1. Die 2. Dye	1. Ölmək 2. Rəngləmək
1. Loan 2. Lone	1. Kredit 2. Tək, yalnız
1. See 2. Sea	1. Görmək 2. Dəniz

Omofonların ingilis dilində olduqca geniş lüğəti var. Omonimlərin bu növünə minlərlə belə nümunə gətirmək olar. Amma onların hər birini burada qeyd etmək üçün dissertasiya işinin həcmi imkan vermir.

Omoqraflar da ingilis dilində geniş rast gəlinən və istifadə olunan sözlərdir. Bir neçə ən işlək omoqrafları aşağıdakı cədvəldə təqdim etməyə çalışmışıq:

Omoqraflar	Mənalari
Well	1. Yaxşı 2. quyu
Wind	1. külək 2. bağlamaq
Sow	1. toxum səpmək 2. dişi donuz
Bear	1. ayı 2. dözmək
Close	1. bağlamaq 2. yaxın
Lead	1. rəhbərlik etmək 2. qurğuşun
Left	1. sol 2. tərk etmək (leave felinin keçmiş zaman forması)

Bu omoqrafların işləndiyi bir neçə cümləyə nəzər salaq:

*Gold is heavier than **lead** – Qızıl qurğuşundan daha ağırdır.*

*The mother duck will **lead** her ducklings around – Ana ördək ətrafındakı bala ördəklərinə rəhbərlik edir.*

***Close** your eyes, my dear! – Gözlərini bağla, əzizim!*

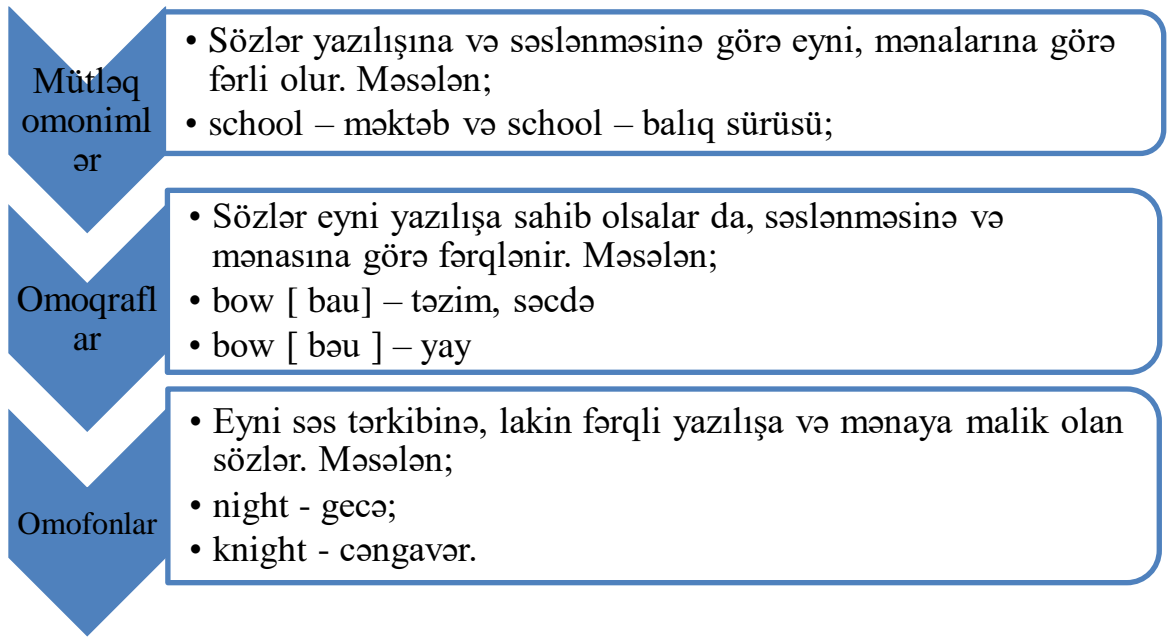
*The hotel is **close** to the sea – Hotel dənizə yaxındır.*

D.Lions da omonimlərin klassik versiyalara çox bənzəyən təsnifatını verir.

O yazır: “Mütləq və ya tam omonimlik anlayışının tətbiqi ilə başlayaq. Mütləq omonimlər aşağıdakı üç şərtə cavab verməlidirlər:

- məna baxımından əlaqəsiz olmalıdır;
- bütün formaları eyni olmalıdır;
- eyni formalar qrammatik cəhətdən ekvivalent olmalıdır.

Walter Skeet, omonimləri yazılışına və səslərinə görə təsnif edərək üç qrupu təsbit etdi [26, s.3]:

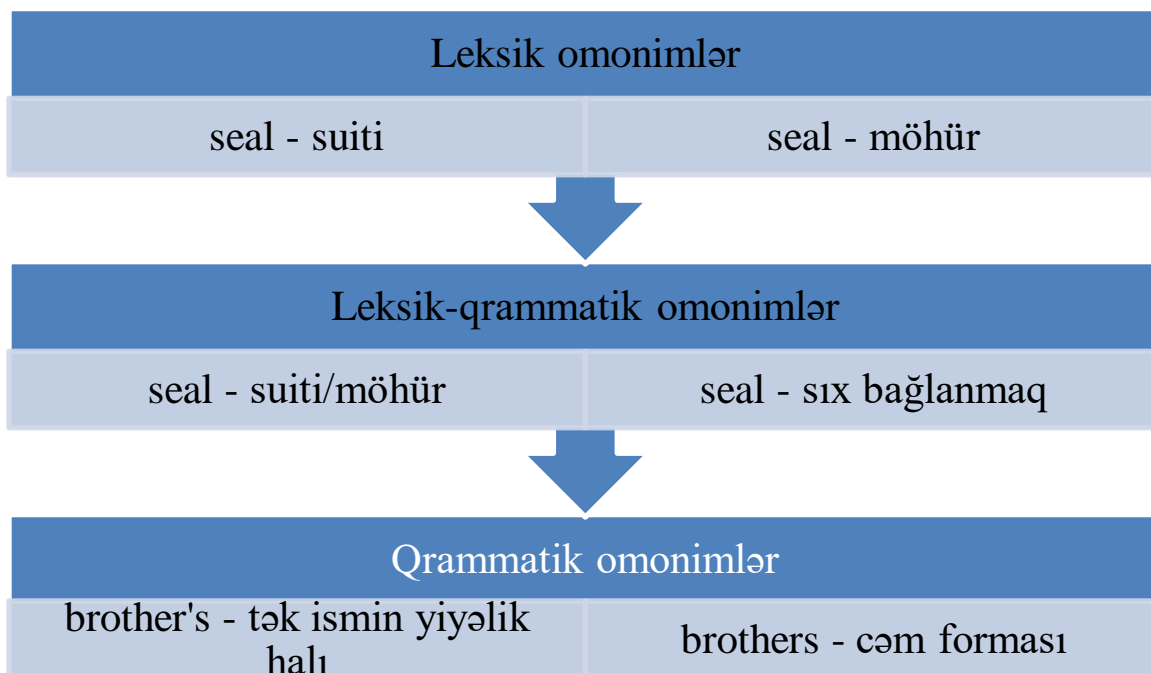
A.I.Smirtitski omonimləri iki böyük sinfə ayırdı: tam omonimlər və natamam omonimlər. Tam leksik omonimlər, eyni nitq hissəsinə aid olan və eyni paradiqmalara malik olan sözlərdir (*match (uyğunlaşdırmaq) – match (matç) – match (kibrit)*). A.I.Smirtitski-yə görə natamam omonimlər üç alt qrupa bölünür [53, s.85-86]:

- sadə leksik-qrammatik omonimlər (yazılış modelləri eyni bir formaya malik olan eyni nitq kateqoriyasına məxsus sözlər): *to found (əsasını qoymaq) – found (find feilinin keçmiş zaman forması)*;
- mürəkkəb leksik-qrammatik omonimlər (fərqli nitq kateqoriyalarına aid olan və paradiqmalarında eyni formaya malik olan vahidlər): *maid (qulluqçu) – made (make feilinin keçmiş zaman forması): bean (lobya) – been (be feilinin feili-sifət 2 forması)*;
- natamam leksik omonimlər (həm paradiqmalarına, həm də məxsus olduqları nitq kateqoriyasına görə eyni olan sözlər): *to can (konservləşdirmək) – can (bacarmaq modal feili)*.

R.S.Ginsburg omonimləri aşağıdakı kimi nəzərdən keçirmişdir. Omonimlər mənə növünə görə də leksik, leksik-qrammatik və qrammatik omonimlərə bölünə bilər. Fərq yalnız leksik mənə ilə məhdudlaşır: *seal – suiti* və *seal – möhür*. Beləliklə, seal sözü leksik mənalarına görə fərqləndikləri üçün onların leksik omonimlər olduğunu söyləyə bilərik [20, s.143].

Ancaq *seal – suiti* və *seal – möhür* sözlərini *seal – sıx bağlanmaq* müqayisə etsək, onların omonim söz formalarının nəinki leksik mənasında, həmçinin də qrammatik mənalarda fərq görünür. Eyni səs formaları, yəni *seals* [si: lz] (*ismin cəm halı*) və *he seals* [si: lz] (*felin üçüncü şəxs təkliyi*) hər biri fərqli qrammatik mənalara malikdir. Həm qrammatik, həm də leksik mənalarda fərqli olduğu üçün bu omonim söz formalarını leksik-qrammatik olaraq təsvir edirik [20, s.143].

Müasir İngilis dili yalnız qrammatik mənada fərqlənən omonim söz formaları ilə zəngindir. Əksər fellərin paradıqmalarında keçmiş zaman forması feili sifət 2 forması ilə eynidir, məs. *asked* [a: skt] — *asked* [a: skt]; isim paradıqmasında adətən tək isimlərin yiyəlik halı və cəm formanın omonim formalarına rast gəlirik: *brother's* [ˈbrʌzə] – *brothers* [ˈbrʌzə]. Qrammatik omonimlərin eyni sözün fərqli söz formalarının omonimləri olduğu asanlıqla müşahidə oluna bilər [20, s.143-144].

Omonimlərin təsnifatı ilə bağlı yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirdikdə belə nəticəyə gəlirik ki, omonimlərin bir neçə dilçi tərəfindən bir sıra təsnifatı verilmişdir. Onlardan İ.V.Arnold bütün omonimləri tam omonimlər, omofonlar və omoqraflar olmaqla 3 yerə ayırır. O, bu təsnifatdakı tam omonimləri isə 12 alt qrupa ayırır. A.I.Smirnitski omonimləri iki böyük sinfə ayırdı: tam omonimlər və natamam omonimlər. Tam leksik omonimlər, eyni nitq hissəsinə aid olan və eyni

paradiqmalara malik olan sözlərdir. A.I.Smirnitski-yə görə natamam omonimlər üç alt qrupa bölünür: sadə leksik-qrammatik omonimlər; mürəkkəb leksik-qrammatik omonimlər; natamam leksik omonimlər.

1.3. Omonimlikdə ixtisarlar

İngilis dilinin leksikonunda olduqca geniş yerə və rola sahib olan omonimlərin yaranması üçün bir çox üsul müəyyən edilmişdir. Hər bir sözdə müşahidə olunduğu kimi, omonim sözlər də inkişaf edir, dəyişir, yeni sözlər yaranır və ya dildə olan əvvəlki omonimlər dilin leksikonundan çıxır və s.

Dildə yeni omonimlərin yaranmasına başqa dillərdən keçən sözlərin yerli sözlərlə səs tərkibinə, yazılışına görə təsadüfi bənzərliyi, sözlərin mənalarının inkişaf edərək genişlənməsi, başqa sözlərdə gedən ixtisarlar nəticəsində yaranan yeni söz formalarının dildəki başqa sözlərlə səs və ya hərf tərkibinə görə eyniyyət təşkil etməsi və s. təsir göstərir.

Omonimlərin yaranma yolları ilə bağlı bir çox yerli və xarici dilçi tədqiqatçılar araşdırma apararaq çoxsaylı məlumatlar qeyd etmişlər. Omonimlərin yaranma yolları içərisində ən çox yayılanları başqa dillərdən alınma sözlər, sözlərdə baş verən bir sıra fonetik dəyişikliklər, konversiya və çoxmənalı sözlərdir. Apardığımız araşdırma zamanı bu vaxta qədər araşdırmalarda daha çox bu üsullardan bəhs olunmuş, ixtisarlar nəticəsində yaranmış omonimlərə çox da diqqət yetirilməmişdir. Odur ki, tədqiqat işinin bu hissəsində, ixtisarlar nəticəsində yaranan omonimləri araşdıraraq təqdim etməyə çalışmışıq.

İxtisarlar növündən asılı olmayaraq, bir qayda olaraq, dildəki uzun ifadələri və sözləri qısaldaraq, onların deyilişini və yazılışını asanlaşdırmaqdır. İngilis dilində ixtisarların növləri genişdir. İntializm abbreviaturaları bir neçə sözdən ibarət olan xüsusi isimlərin yalnız ilk hərflərindən yaranmış sözlərdir: məsələn, *the United States* – *US*. Elə bu nümunənin özünü omoqraflara aid edə bilərik. Belə ki, *Birləşmiş Ştatlar* adının abbreviaturası olan *US*, əvəzliyin obyekt halında *bizi/bizə* mənasını verən *us* əvəzliyi ilə yazılış baxımından omonimlik yaradır.

Akronimlər də mürəkkəb isimləri təşkil edən xüsusi isimlərin ilk hərfələrinin yazılması ilə yaranır, lakin akronimlər initializmlərdən fərqli olaraq tək bir söz kimi oxunur, hərf-hərf deyilmir: məsələn, *SAD - Seasonal Affective Disorder* (Adətən mövsümlərin payızdan qışa qədər dəyişməsi depressiyaya səbəb olur). Bu akronim sifət olan *sad – qəmgin* sözü ilə omonimlik yaradır. Başqa bir nümunə kimi *AIDS - Acquired Immune Deficiency Syndrome (Qazanılmış İmmun Çatışmazlığı Sindromu)* akronimi *aid – yardım* sözünün cəm forması olan *aids – yardımlar* sözü ilə omonimlik yaradır [23, s.123].

- *KİSS – keep it simple and stupid (sadə saxlamaq)* akronimi *kiss – öpmək feili* ilə omonimlik yaradır.
- *MAP – Moving Ahead for Progress (tərəqqiyə doğru getmək)* akroniminin *map – xəritə ismi* ilə omonim olduğunu aşkar edirik.
- *PAW – parents are watching (valideynlər baxır)* – akroniminin isə *paw – pəncə ismi* ilə omonimlik yaratdığını müəyyən edirik.
- *AIRS – Atmospheric Infrared Sounder (Atmosfer İnfraqırmızı Səsləndiricisi)* akronimi *ears – qulaqlar isminin omofonudur.*
- *BrO – Bromine Oxide (brom oksid)* akronimi *brother – qardaş sözünün jarqon versiyası olan bro sözü* ilə omonimlik yaradır.
- *CHAMP – Challenging Mission Payload (Çətin vəzifə yükü)* akronimi *champion – çempion sözünün apokopu olan champ sözü* ilə omonimlik yaradır.
- *GATE – GARP (Global Atmospheric Research Program – Qlobal atmosfer tədqiqat proqramı) Atlantic Tropical Experiment (Atlantik tropik eksperimenti)* akronimi *gate – darvaza ismi* ilə omonimlik təşkil edir.
- *GOES – Geostationary Operational Environmental Satellites (Geostasionar Əməliyyat Ətraf Mühit Peykləri)* akronimi *go - getmək feilinin üçüncü şəxs təkindəki forması goes* ilə omonimdir.
- *GRACE – Gravity Recovery and Climate Experiment (Cəzibə qüvvəsinin bərpası və İqlim Təcrübəsi)* akronimi *grace – lütf/zəriflik ismi* ilə omonimdir.

- *LEO – Low earth orbit (Yerin aşağı orbiti) akronimi leo – şir isminin omonimidir.*
- *RAPID – Research into Adaptive Particle Imaging Detectors (Adaptiv Hissəcik Görüntüləmə Detektorları üzərində araşdırma) akronimi rapid – sürətli sifəti ilə omonimlik yaradır.*
- *SAGE – Stratospheric Aerosol and Gas Experiment (Stratosfer Aerosol və Qaz Təcrübəsi) akronimi həm sage - adaçayı çiçəyi isimi, həm də sage – ağıllı sifəti ilə omonimlik təşkil edir [23, s.123-124].*

Sözlərdə baş verən müəyyən ixtisarlara omonim sözlərin yaranmasına səbəb ola bilər. Bu cür ixtisar nəticəsində yaranan sözlər əsasən üç qrupda təsnif olunur:

- a) *Apherisis – sözlərin əvvəli ixtisar olunmaqla yaranan sözlər [6, s.68]. Bu cür ixtisarla yaranan sözlərə aşağıdakıları nümunə gətirə bilərik:*
  - *Telephone – phone (phone sözü isim kimi telefon, feil kimi isə zəng etmək mənalarını daşıyaraq omonimlik yaradır);*
  - *Bicycle – cycle (cycle sözü həm velosiped, həm də dövr/dövrə kimi mənaları ifadə edərək omonimlik təşkil edir);*
  - *Around – round (round sözü həm sözünü kimi ətrafında, həm də isim kimi dairə mənalarını ifadə edərək omonim kimi çıxış edir);*
  - *Airplane – plane (plane həm təyyarə, həm də şam ağacı mənalarında işlənərək omonimlik yaradır);*
  - *Alone – lone (alone sözü ixtisara uğrayaraq lone formasını alaraq loan sözü ilə səslənməsinə görə omonimlik yaradır, yəni omofon olur);*
  - *Because – cause (cause sözü bağlayıcı kimi çünki, həm isim kimi səbəb, həm də feil kimi səbəb olmaq mənalarında omonimlik yaradır);*
  - *Defence – fence (fence sözü müdafiə sözünün ixtisar olunmuş forması kimi isim olan fence – hasar və feil olan fence – qılınc oynatmaq sözü ilə omonimlik yaradır);*
  - *Eugene – Gene (Eugene sözünün qısaldılmış forması olan Gene sözü isim olan gene – gen sözü ilə omonimlik yaradır);*

- *Esquire – squire (esquire – almaq sözünün ixtisar olunmuş forması olan squire sözü feil olan squire – ovlamaq sözü ilə omonimlik yaradır)*
- *Acute – cute (acute – kəskin/iti sözünün ixtisar olunmuş forması olan cute sözü sifət olan cute – sevimli sözü ilə omonimlik yaradır);*
- *Estrange – strange (estrangle – uzaqlaşdırmaq sözünün ixtisar olunmuş forması olan strange söze sigət olan strange – yad/qəribə sözü ilə omonimlik yaradır);*
- *Parachute – chute (parachute – paraşüt sözünün qısaldılmış forması chute sözü isim olan chute – çənə/nov sözü ilə omonimlik yaradır);*
- *Taxicab – cab (taxicab – taksi sözünün qısaldılmış forması olan cab sözü isim olan cab – kabinet sözünün omonimidir) vəs [63].*

Göstərilən misallar bu cür ixtisarla yaranmış omonimlərə bir çox nümunələrdən sadəcə bir neçəsidir.

- b) Apocope – sözlərin sonunun ixtisar edilməsi nəticəsində yaranan sözlərə deyilir [6, s.68]. Bu cür ixtisarlara yaratdığı omonimlərə nümunələrlə nəzər salmaq [22]:
- *Fanatic – fan (fanatic – azarkeş sözünün ixtisar olunmuş forması olan fan sözü fan – ventilyator sözü ilə omonimlik yaradır);*
  - *Advertisement – ad (advertisement – reklam sözünün ixtisar edilmiş forması olan ad sözü zərf olan ad – miladdan sonra sözü ilə omonimlik yaradır);*
  - *Advertisement – advert (advertisement – reklam sözünün ixtisar edilmiş forması olan advert feil olan advert – reklam etmək sözü ilə omonimlik yaradır);*
  - *Examination – axam (examination – müayinə sözünün qısaldılmış forması olan exam sözü isim olan exam – imtahan sözü ilə omonimlik yaradır);*
  - *Public house – pub (beləliklə ixtisar nəticəsində ictimai ev mənasını verən pub sözü isim olan pub – meyxana sözü ilə omonimlik yaradır);*

- *Microphone* – *mike* (*microphone* – mikrofon sözünün ixtisar olunmuş forması olan xüsusi isim – *Mike* (oğlan adı) ilə omonimlik yaradır);
- *Maximum* – *max* (*maximum* – maksimum sözünün ixtisar edilmiş forması olan *max* sözü xüsusi isim olan – *Max* (oğlan adı) ilə omonimlik yaradır);
- *Gasoline* – *gas* (*gasoline* – benzin sözünün ixtisar edilmiş forması olan *gas* sözü isim olan *gas* – *qaz* sözü ilə omonimlik yaradır);
- *Meteorology* – *met* (*meteorology* - meteorologiya sözünün qısaldılmış forması olan *met* sözü *meet* – görüşmək feilinin keçmiş zaman forması *met* ilə omonimlik yaradır).

c) Ən sadə sözlə, syncopə, müəllifin sözdən, əsasən, sözün ortasında olan bir səsi və ya hecanı ixtisar etməsidir. Syncopə-dan istifadənin səbəbi sözü qısaltmaqdır və bu texnikanı müxtəlif yazılı əsərlərdə görmək olar. İxtisarlara bu növündə omonimlik müşahidə edilmir, onlar orijinaldakı sözlə eyni mənaya sahib olur [6, s.68].

Nəticə etibarilə, omonimlərin bütün dilçilər tərəfindən tanınan vahid tərifinin hələ hazırlanmadığını vurğulamaq lazımdır. Müxtəlif dillərin, xüsusən ingilis dilinin omonimlərini təsvir etmək üçün uğurla tətbiq oluna bilən omonimlərin təsnifatına fərqli yanaşmalar mövcud olduğunun şahidi olduq. Dil ünsiyyəti prosesində, omonimiya fenomeni müəyyən çətinliklərə səbəb ola bilər, lakin ünsiyyət kontekstini nəzərdən keçirərkən bu çətinliklər aradan qaldırılır. İngilis dilinin inkişaf tarixi boyunca, omonimiya fenomeni ilə əlaqəli dil dəyişiklikləri olmuşdur və olmağa davam edir. Kontekstdə işlədilmədiyi zaman hər bir sözün mənasında bir qeyri-müəyyənlik müşahidə edilir və əsasən, müəllif sözlərin ikimənalılığını nəzərə alaraq yazdığı təqdirdə kontekst sözlərin mənalarının dəqiqləşməsinə imkan verir. İnsanlar sözlərin mənalarını (omonimliyini, sinonimliyini, çoxmənalılığını və s.) bilərsə, bu onların dil biliklərinə, nitqlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, dilin ədəbi nümunələrinin anlaşılmasında onlara yardımçı olar.

II Fəsil. İngilis dilində omonimlik və çoxmənalılıq

2.1. Omonimlərin çoxmənalı sözlərdən fərqi

İngilis dilindəki sözlərin əksəriyyəti tək bir mənaya uyğun gəlmir, əksinə iki və ya daha çox əlaqəsi olmayan mənaya (yəni omonim) və ya bir çox əlaqəli mənalara (yəni polisemiya) uyğundur. Bir dilin polisemiyasını öyrənmək çox vaxt omonimiyanın öyrənilməsi ilə əlaqələndirilir, çünki aralarındakı fərq çox vaxt çox aydın olmurdu. Bir mətn parçasında ya omonim, ya da çox mənalı görünə bilən sözlər toplusuna rast gəlmək olar. Hər iki söz növü, fərqləndirilməsi üçün heç bir xüsusi işarəsi olmayan səthi təsvirdə (yəni, orfoepiya və orfoqrafiya) çox vaxt oxşar olduğu üçün, omonimləri çoxmənalı kimi qəbul etmək və ya əksinə asanlıqla mümkün olur. Ancaq bu formalar bir-birindən nəinki mahiyyətinə görə, həm də funksiyasına və mənasına görə fərqləndiyindən aydın bir fərq qoymağa ehtiyac var.

Semasiologiyada ən çox müzakirə olunan problemlərdən biri, homonimiya ilə polisemiya arasındakı, yəni bir sözün fərqli mənaları ilə iki eyni sözün mənaları arasındakı sərhəd xəttidir.

Çoxmənalı leksik vahidləri omonimlərdən ayırmaq həmişə mümkün olmur və bu fərq qoyulduqda subyektivlik üstünlük təşkil edir. Leksikoqrafın leksik vahidlərin etimoloji inkişafı haqqında bilikləri həyati əhəmiyyət kəsb edir. Əslində, leksikoqraf omonimləri lüğətə ayrı-ayrılıqda daxil etməklə, yəni leksik vahidlərin eyni orfoqrafiya və/və ya tələffüzə malik olmasına baxmayaraq iki və ya daha çox fərqli leksik vahid kimi daxil edilməklə verilən fərqi göstərir, çoxsaylı leksik vahid isə bir leksik vahid kimi daxil edilir, onun bütün çoxlu mənalarını, yəni bir leksik vahidə bağlı iki və ya daha çox mənayı göstərən formaları təqdim edilir.

Bu yazıda, iki növ söz arasındakı fərqləri araşdırmaq üçün qəbul edilə biləcək dəlillər və strategiyalar müəyyən edilməyə çalışılır. Bunun üçün dəqiq müəyyən edilmiş bir proses olmadığı üçün dilçilik, semantika və idrak elmindən gələn ənənəvi biliklərdən istifadə etmək lazımdır.

Bir çox dildə, sözlərin böyük bir hissəsi, bir söz formasının birdən çox mənaya sahib olması baxımından birmənalı deyil. Bunu nəzərə alsaq, elm adamlarının onilliklər boyu semantik qeyri-müəyyənliyin necə həll edildiyini və semantik cəhətdən birmənalı olmayan sözlərin necə işləndiyini anlamağa çalışması təəccüblü deyil. Bu sahədəki ilk iş, qeyri-müəyyən bir sözün hər iki mənasının aktiv olub-olmamasına və qərəzli kontekstin, tezliyin və kontekstual gücün mənanın aktivləşməsinə necə təsir etdiyinə yönəldi.

Müəyyən mənalı sözlərin işlənməsi və təqdim edilməsi ilə bağlı son tədqiqatlar, fərqli mənalı sözlərin növlərini və çoxmənalı sözlərin mənalarının oxşarlıq səviyyəsini nəzərə aldı. Bəzi tədqiqatçılar, daha çox əlaqəli mənalara olan çoxmənalı sözlərin leksik qərar vermə işlərində bir üstünlüyə malik olduğunu, çoxmənalı sözlərə birmənalı sözlərə nisbətən daha sürətli cavab verildiyini, omonimlərin leksik qərar vermə işində kiçik bir dezavantaja sahib olduğunu, omonimlərə çoxmənalı və birmənalı sözlərlə müqayisədə daha yavaş cavab verildiyini təsbit etdilər.

Polysemy sözü, yunanca *poly* – *many* (çox) və *sema* – *sign* (məna) sözlərindən qaynaqlanır və nəticədə *bir çox mənaya sahib olmaq* mənasını verən linqvistik termin mənasını verir [29, s.495]. W.Kreidler, bir sözün bir -biri ilə əlaqəli bir çox mənası olduğu zaman polisemiyanı – çoxmənalılığı göstərdiyini bildirir [28, s.52]. İsim olan *foot* (ayaq) sözü ingilis dilində həm insan bədəninin bir üzvü, həm ayaq üstə duran bir şeyin aşağı hissəsi, həm 12 inç (30,48 sm) bərabər olan xətti ölçü vahidi, həm də şeirdə metrik vahid təşkil edən hecalar qrupuna aid ola bilər. Bu sözün əsas mənası insanın bədən üzvü götürüldüyü halda, digər mənalara əsas mənanın törəməsi olaraq qəbul edilir.

A.Curse dəstəkləyir ki, bir dil birdən çox mənalara bu və ya digər şəkildə əlaqəli olduğunu bildirdikdə, bu leksemlərin eyni sözə aid olduğu və bu sözün çoxmənalı olduğu qənaətinə gəlinir [15, s.133]. Əslində yeni bir söz ortaya çıxanda bir mənaya sahib olur. Vaxt keçdikcə bu məna digər mənalara əlaqələndirilə bilər, beləliklə, fərqli olan mənalara öz əsl mənasını genişləndirir və yeni mənalara qazanır.

- Məna dəyişikliyini ehtiva edən semantik keçid - məs. *mail – poçt* sözü mənasını *bag – çanta*-dan *letters – məktublar*-a dəyişdi və artıq *çanta* demək deyil!
- Orijinala yeni mənaların əlavə edilməsini nəzərdə tutan semantic genişlənmə - məs. *mail – poçt, elektron mesajlar və məktublar* mənasına gəldi.

Polisemiya iki və ya daha çox mənaya malik olan bir sözə aid olduğu üçün, semantik yerdəyişmə və genişlənmənin nəticəsidir.

A.Curse, polisemiya altında sadalana biləcək digər semantik əlaqələrin olduğunu göstərir [15, s.133]:

1. Çox mənalar hiponimiya ilə əlaqəli ola bilər. Hiponimiya daha ümumi terminlər, yəni hiperimlər və daha spesifik nümunələri, yəni hiponimlər arasındakı əlaqəni göstərir (məsələn, *animal* sözü hiperimdir, ümumi addır, *horse* isə hiponimdir, daha xüsusidir). Bir hiponim, daha ümumi hiperimindən daha spesifik bir semantik mənaya malikdir və buna superordinat deyilir. Məsələn, maye qəbul etmək və spirtli içki içmək mənasını verə bilən çox mənalı *drink (içki)* sözü.
2. Digər çoxmənalı əlaqələr, sözün hərfi mənasına görə məcazi mənalar göstərir, məsələn, *status* sözü kiminsə və ya bir şeyin nisbi sosial, peşəkar və ya digər mövqeyinə aid ola bilər və ya müəyyən bir zaman, xüsusilə siyasi və ya ticari kontekstlərdə işin mövqeyi deməkdir.

J.Pustejovski alternativlər şəklində hazırlanmış yeddi növ polisemiyadan bəhs edir [37, s.31]: *say / kütlə (lamb – heyvan və ət), konteyner / saxlama (bottle – şüşə qab və maye), rəqəm / torpaq (window – material və diyafraq), məhsul / istehsalçı (newspaper – müəssisə və material), bitki / qida (fig), proses / nəticə (merger), yer / insanlar (New York).*

M.Krifka daha beş növ çoxmənalı dəyişikliyi əlavə edir [34, s.3]: *obyekt / əşyalar bir obyektədən ibarətdir (apple – meyvə və alma salati), əşyalar / növ (cheese - ümumiyyətlə fərqli növlər), əşyalar / hissələr (juice – miqdar və ya şüşə), bina / müəssisə (university), paytaxt / hökumət (Washington).* R.Hurford və

digərləri, İngilis dilində müxtəlif növ polisemiyanı araşdırmaq üçün başqa bir üsul qəbul etdi. Çoxmənalılığı nitq hissələrinə görə təsnif etdi [23, s.139]. Çoxmənalı ola bilər:

1. *Window* (*pəncərə*) kimi isimlər: bəzi bərk kütlənin içərisindən çölə açılması və uzun bir dar kanalın ucundakı bir yer anlayışları.
2. Fəllər, məsələn: *run* (*qaçmaq*), sözün birdən çox əlaqəli mənaya sahib olduğu tanınmış bir polisemiya vəziyyətidir. *Run* feilinin mənaları bir qədər mücərrəd şəkildə bir-biri ilə əlaqəlidir: yarışda qaçan yarışçı mənasında *run*, bu yol şərqdən qərbə uzanır mənasında *run*, motor çalışır mənasında *run*, su damdan aşağı axır mənasında *run*, computer programını işə salmaq mənasında *run* və s.
3. *Over* kimi sözlüləri: aşağıdakı əlaqəli mənalarda işlənir:
  - *The food is over the table* – *Yemək masanın üzərindədir.*
  - *Mary put the painting over the sofa* – *Məryəm şəkil lövhəsini divanın üzərinə qoydu.*
  - *Frank walked over the log* – *Frank odunun üzərindən keçdi.*
  - *Jan put a table cloth over the table* – *Jan süfrəni stolun üzərinə sərdi.*
  - *The airplane flew over the town* – *Təyyarə şəhərin üzərindən uçdu.*
  - *The film is over by now* – *Film artıq bitdi.*
  - *The girl put her hands over her face* – *Qız əllərini üzünə qoydu.*
  - *There were trees planted all over the field* – *Bütün sahəyə ağaclar əkilmişdi.*
  - *The ants walked all over the wall* – *Qarışqalar bütün divarda gəzirdilər.*

Çoxmənalı sözlülərin digər nümunəsinə *up* sözlünü daxildir ki, bu sözlünü qırx yeddi müxtəlif mənaya malikdir.

Homonimiya və polisemiyanın fərqli anlayışlar kimi təsnif edilməsinə baxmayaraq, bəzi hallarda aralarındakı sərhəd aydın ola bilməz, çünki aralarında geniş bir şübhəli sahə var. T.Wadsworth [41, s.187-188] və G.Yule [45, s.120] bu anlayışları fərqləndirmək üçün iki meyarı ifadə edir: birincisi, sözün tarixi mənşəyi və ya etimologiyası. *Maliyyə institutu* mənasını verən *bank* sözü fransız

dilindən götürülmüşdür, *çay sahili* mənasını verən *bank* Skandinav mənşəlidir. İkincisi, bir sözün müxtəlif antonimləri və sinonimləri fərqli bir meyar təmin edir. *Plain* sifətinin iki mənası var: birinci mənası *asan, aydın* və ikinci mənası *sadə, bəzəksiz*; hər ikisini də *mürəkkəblikdən uzaq* adlandırmaq olar. Hər iki mənənin sinonimi *simple* sözü, antonimi isə *complex* sözdür; bu, bu mənələrin əlaqəli olduğunu sübut edir, yəni *plain* çoxmənalı bir sözdür və sözün fərqli mənələrinin bir-biri ilə əlaqəli olduğu aydın dəlillərə malikdir.

Fərqli mənələri bir-birindən çox uzaq olan və bir ana dilinin intuisiyasına görə heç bir şəkildə bir-biri ilə əlaqəsi olmayan çoxmənalı bir söz omonim sözdür. Məsələn, *file* sözünün iki mənası var: birinci mənası *sərt materialı hamarlamaq və ya düzəltmək üçün istifadə olunan bir vasitə* və ikinci mənası isə *boş kağızları saxlamaq üçün qovluq və ya qutu*. Göründüyü kimi, bu iki mənə eyni sinonim və antonim sözləri bölüşmür; və buna görə də onlar bir-biri ilə əlaqəli deyillər və *file* sözü eynidir. Bu iki meyar həmişə işlək görünsə də, hər zaman qüsuruz deyil.

Tezlik faktoruna görə, omonim və çoxmənalı sözləri iki növə bölmək olar: balanslı və qütblü. Balanslı çoxmənalı sözlər, mənələri eyni dərəcədə ümumi olan sözlərdir; halbuki qütbləşmiş çoxmənalı sözlər, mənələri üstünlük təşkil edən və üstünlük təşkil etməyən sözlərdir.

Aydındır ki, omonimlik və çoxmənalılıq qeyri-səlis anlayışlardır, çünki çoxmənalı sözlər omonimlərə çevrilə bilər. Bu baxımdan S.Foraker & G.L.Murphy iki vacib sual təklif edir: bu mənələrin lüğətdə necə təmsil olunduğu və dilin anlaşılması zamanı necə işləndiyi [18, s.408]. Bu iki suala çoxmənalılığa və omonimliyə fərqli yanaşmalarla cavab verilir.

Müxtəlif baxımdan omonimlər və çoxmənalı sözlərlə məşğul olmaq üçün müxtəlif yanaşmalar irəli sürülmüşdür ki, bunların da bir qismi psixoloji cəhətdən təsirli görünsə də, mənasını əsas götürməklə, mənalı və pragmatik əsaslara söykənir. Əksər yanaşmalar daha problemlili olması səbəbindən omonimlərdən çox çoxmənalı sözlərə diqqət yetirir.

1. Mənələrin sıralandığı leksik yanaşma

Bu yanaşma ilk dəfə J.J.Katz tərəfindən irəli sürülmüşdür. O, çoxmənalı sözün əlaqəli mənalınının zehni lüğətdə ayrı-ayrılıqda təmsil olunduğunu irəli sürür; yəni çox mənalı leksemin hər bir forması üçün fərqli bir təmsil və saxlama var [26, s.369]. Bu yanaşma, omonimlər ilə çoxmənalı sözlər arasında zəiflədilmiş bir fərq təqdim edir. Ümumiyyətlə, omonim və çoxmənalı formaların işlənməsi arasında heç bir fərq yoxdur. Nəticə etibarilə, bu yanaşma saxlama üçün böyük bir yer təklif edir: bir çox çoxmənalı sözlərin çox sayda fərqli əlaqəli mənalı vardır. Bu yanaşma, bir sözün daxili mənası ilə kontekstdən qaynaqlanan digər mənalı da fərqləndirə bilmir, buna çox vaxt *polisemiya səhvliyi* deyilir.

Əslində, polisemiya bütün təbii dillərdə olduqca geniş yayılmışdır. Buna görə, çoxmənalı formaları ehtiva edən hər hansı bir qısa cümləni işləyərkən, lüğətdəki mümkün olan bütün mənalına baxmaq lazımdır. Bu isə, öz növbəsində, sadə qısa bir cümlənin işlənməsini uzun bir prosesə gətirib çıxarır və bu, zaman baxımından yararlı qəbul edilmir.

2. Yaradıcı yanaşma

Bu yanaşma J.Pustejovsky tərəfindən 1993 və 1995 -ci illərdə hazırlanmışdır. Bu yanaşmada, omonimiya və polisemiyanı təsvir edərkən generativ qaydalar tətbiq edir. Leksikonda omonimliyin təmsil olunmasını təsvir edərkən, *bank* nümunəsini belə təqdim edir [37, s.34]:

<p><i>PHON: bank</i></p> <p>CAT: count noun</p> <p>GENUS: financial institution</p>	<p><i>PH: bank</i></p> <p>CAT: count noun</p> <p>GENUS: shore</p>
---	---

Polisemiyanı təmsil edərkən, aşağıdakı kimi iki yol təqdim edir:

<p><i>PHON: window</i></p> <p>CAT: count noun</p> <p>GENUS: aperture</p>	<p><i>PH: window</i></p> <p>CAT: count noun</p> <p>GENUS: physical object</p>
--	---

Yaxud da bu formada:

[PHON: window
CAT: count noun
GENUS: aperture, physical object]

Omonimliyin yuxarıdakı təsviri olduqca doğrudur: omonim sözlərin leksikonda müstəqil şəkildə saxlanılan və təmsil olunan iki fərqli leksik vahid olduğunu və nisbi olaraq bütün yanaşmaların fikir birliyi olduğunu təmin edir. Çoxmənalı sözlər, digər tərəfdən iki mənada təmsil oluna bilər ki, birincisi polisemiyaya omofoniya ilə eyni münasibət bəsləyir və əslində bu, bir çox alim tərəfindən rədd edilir. İkinci yol görüldüyü kimi daha məqbuldur: polisemiyanı fərqli əlaqəli mənaları olan əsas leksik vahid kimi qəbul edir. Bu yanaşmanın çatışmazlığı ondan ibarətdir ki, bir nümayəndəni başqa sözlər təmsil edə bilər, məsələn: *door* və ya *gate*.

3. Tək nümayəndə yanaşması

Bu yanaşma bəzən mənə hesablama leksik yanaşmasına ən yaxın alternativ hesab olunur. Bu yanaşmaya görə, çoxmənalı bir sözün çoxsaylı mənalarının hamısı tək bir maddə təsvirinə bağlıdır və ya aiddir. Bu, bir ifadənin bir mənası olaraq leksikonda saxlanıldığını ifadə etməkdir. Dinləyici bu çoxsaylı mənələrdən birini işlətdikdə, əsas nümayəndə tətiklənir və digər əlaqəli mənələrə yol açılır. Əslində bu yanaşmanın altında iki hipotez var, biri əsas mənə hipotezi və digəri isə qeyri-dəqiq hipotez.

- a) Əsas mənə hipotezi, çoxmənalı terminlərin semantik təmsilçiliyinin və ya əsas mənə təmsilçiliyinin çoxsaylı bir terminin bütün mənaları tərəfindən paylaşılan bir sıra xüsusiyyətlər və ya ortaq bir nüvəni ehtiva etdiyini irəli sürür. Yəni çoxmənalı bir mənənin saxlanması, bu mənaya aid olan bütün xüsusiyyətlərdən ibarətdir. *Rabbit* (*dovşan*) sözü üçün, məsələn, əsas təsvir və ya yaddaş quruluşu [*canlı, təsərrüfat heyvanı, yeməli, ət*]-dən ibarət ola bilər. Bu vəziyyətdə, çoxmənalı söz işləndikdə, xüsusiyyətlər bir-birini tamamlayır. Bu hipotez, nə üçün çoxmənalı sözlərin emal edilməsinə az mənalı sözlərdən daha az səy göstərildiyini izah edir.

Bu hipotezin də bir sıra çatışmazlıqları var. Bunlardan ən başlıcası məhdudiyətlərinin olmasıdır. E.Klepousniotou və başqaları, *bu hipotezin çoxmənalı bir terminin mənalının yaxından əlaqəli olduğu halları izah edə biləcəyini, mənalının uzaq olduğu və omonimlərə uyğun olaraq daha çox davrandığı halları izah edə bilməyəcəyini* söyləyirlər [27, s.1535]. Yuxarıdakı nümunəyə istinad edərək, *rabbit (dovşan)* sözü, *My rabbit is hopping (Mənim dovşanımla atlanır)* və *The main dish is rabbit (Əsas yemək dovşandır*” kimi cümlələrdə yuxarıda göstərilən bütün xüsusiyyətləri saxlaya bilməz [27, s.1535]. Birinci cümlədə atlayan dovşan yeməli deyil (ət mənası yoxdur) və ikinci cümlədə dovşan əti cansızdır. Bu fərziyyə bəzən *incə semantika* olaraq xarakterizə olunur, çünki təsadüfi və ya kontekst mənalına uyğun olaraq olan sözlərin mənası yoxsullaşır.

b) Qeyri-müəyyənlik hipotezi: Əslində bu fərziyyə, dəyişkən tipli konstruksiyalar və qeyri-müəyyən əhatə dairələri kimi polisemiya və omonimliyə əlavə olaraq fərqli hadisələrlə məşğul olmaq üçün təklif edilmişdir. Bu hipotezə görə, çoxmənalılıq təmin etmək üçün heç bir xüsusi nümayəndəni tətikləmək lazım deyil, əksinə yaranmış kontekstlə mənası genişləndirilmiş qeyri-müəyyən nümayəndə aktivləşdirilir. Bu, leksik mənalının konseptual məlumatlarla zəngin olduğunu irəli sürmək üçündür; və bu fərziyyənin incə semantikaya nisbətən zəngin semantikanın daxilində təsvir edilməsinin səbəbi budur.

4. Ədəbiyyatçı yanaşmalar

Bu tip yanaşmalar, omonimliyin və ya polisemiyanın həll edilməsi lazım gəldikdə, ilk addımın sözün hərfi mənasını, sonra kontekstual tələblərə daha uyğun olan mənalı seçdiyini göstərir. Bu yanaşmanın altında, eyni konsepsiyayı paylaşan başqa yanaşmalar da var. Bu yanaşmalar homonimiya ilə eyni şəkildə məşğul olur, lakin polisemiya hələ də problemlə mövzu olaraq qalır.

G.Yule, omonimlər ilə çoxmənalı sözlərin qeyri-səlis anlayışları arasında dəqiq sərhədlər qoymaqda lüğətlərin əhəmiyyətini vurğulayır. O, *bir sözün fərqli*

istifadələrinin omonim və ya polisemiya nümunələri olub-olmadığından əmin deyiliksə, lüğətlə yoxlaya bilərik deyir [45, s.120].

Ümumiyyətlə, omonimlərlə çoxmənalı sözlər bir-birindən fərqli anlayışlardır. Hər ikisində də sözlər eyni cür yazıla bilər, amma çoxmənalı sözlərdə əsas məna ilə bağlılıq olduğu halda, omonimlərdə heç bir məna əlaqəsi olmur. Tədqiqat işinin bu hissəsində də bu məsələ ətraflı şəkildə araşdırılaraq əldə edilən məlumatlar təqdim edilmişdir.

2.2. Omonimlərin etimoloji-semantik analizi

İngilis dili, dünyanın bir çox və ya hətta əksər dilləri kimi, əsrlər boyu xarici təsirlərə məruz qalmışdır və digər cəmiyyətlərlə getdikcə artan təmaslar, bu adaları xarici ölkələrin işğal etmələri bu dilin leksikonuna yeni sözlər təqdim etmişdir. Fəth Romalıları, Anglo-Saksonları, Danimarkalıları, Vikinqləri və Normanları bu sahillərə gətirdi. Daha əvvəl ərazini işğal etmiş Kelt qədim İngilis tayfaları, Britaniya Adaları olan ərazilərin kənarına sıxışdırıldı, ancaq yer adlarında dillərinin izlərini və gündəlik İngilis dilində gizlədilmiş bir sıra sözləri buraxdılar. Din, elm, təhsil və sənət dünyasında Latın, Yunan və ya Ərəb dilindən olan sözlər də ingilis dilinə keçdi. Ticarət, daha böyük mədəni təmas və İngiltərənin ekspansionist müstəmləkəçilik keçmiş, Fransız, Alman, İspan və Hollandiyalı sözlərin, eləcə də rus, hind, ərəb və çin kimi daha ekzotik dillərdən bəzi sözlərin ingilis dilinin lüğət tərkibinə keçməsinə səbəb olmuşdur [39, s.2-3].

Ümumi qəbul edilmiş orfoqrafiya sisteminin bir qədər qeyri-müəyyən inkişafının nəticəsinin ingilis omonimlərinin təkamülünə təsirini də unutmamalıyıq. G.Chaucer dövründə dilin orfoqrafiyası olduqca xaotik idi. Şekspirin dövründə daha sabit hal yaradıla bilərdi, ancaq lüğətlərin və daha universal təhsilin ortaya çıxması ilə yalnız XVIII və XIX əsrlərdə standartlaşdırılmış bir orfoqrafiya sisteminə doğru əsl addımlar atılmağa başlandı [39, s.3].

Bütün bu amilləri nəzərə aldıqda, metaforik olaraq desək, linqvistik tellərin kəsişməsi və mənalının o qədər qarışıq olması, yazılı və şifahi ingilis dilinin

təsadüfi qurbanı olması təəccüblü deyil. Və belə bir dilçiliyin ortasında *omonimlər* olaraq adlandırdığımız leksik birləşmələrin müasir İngilis dilinə yol tapması təəccüblü olmamalıdır.

Əgər omonimiyaya diaxronik olaraq baxılırsa, iki və ya daha çox sözün səslə yaxınlaşması halları etibarlı şəkildə omonimiya halları kimi qəbul edilə bilər, məsələn, *race1* və *race2* etimoloji cəhətdən fərqli iki sözlə əlaqələndirilə bilər. Semantik fərqlilik halları isə daha şübhəlidir. Polisemiyadan omonimiyaya keçid tədricən baş verən bir prosesdir, buna görə də mənalar arasındakı bütün əlaqələri iki ayrı sözün ortaya çıxması ilə nəticələnən fərqli semantik inkişafın hansı mərhələsində yığıldığını dəqiq olaraq demək mümkün deyil. *Flower* və *flour* sözləri, məsələn, əsasən yazılma formaları nəticəsində fərqlilik yaranır. Beləliklə, əvvəlcə bir sözün semantik quruluşunu meydana gətirən iki mənanın, indi iki fərqli sözə aid olduğu anlaşılır [39, s.3].

Sinxronik olaraq omonimiya ilə polisemiya arasındakı fərq, bir qayda olaraq, tamamilə semantik meyara əsaslanır. Ümumiyyətlə, natiq tərəfindən müxtəlif mənalar arasında bir əlaqə tutulursa, bunların çoxmənalı sözün semantik quruluşunu meydana gətirdiyi düşünülür, əks halda bu, polisemiya deyil, omonimlik vəziyyətidir.

Beləliklə, semantik meyar, polisemiya ilə omonimiya arasındakı fərqi əslində əlaqəli və əlaqəsiz mənalar arasındakı fərqə qədər azalmağını nəzərdə tutur. Bu ənənəvi semantik meyar, ilk növbədə, etibarlı görünür, çünki eyni sözün müxtəlif mənaları və iki və ya daha çox fərqli sözün mənaları, danışan tərəfindən eyni vaxtda əlaqəsiz olaraq qəbul edilə bilər.

Omonimlərin, tarixi bir təsadüf nəticəsində meydana gəldiyinə inanılır, bir sözün bir forması iki fərqli mənə qazandığı üçün, mənaları tamamilə fərqli və əlaqəsiz olsa belə, eyni yazını saxlamışdır. Ancaq bu yanaşmanın istifadəsi həmişə asan olmur, çünki bəzi sözlərin mənşəyini tarixdə izləmək çətin ola bilər və verilmiş omonimin yarandığı orijinal söz formasını əldə etmək üçün tarixdə nə qədər irəliləmək lazım olduğuna qərar vermək həmişə asan olmur.

J.Lyons, omonimlərin tarixi mənşəyindən asılı olaraq etimoloji cəhətdən fərqləndiyini irəli sürərək, polisemiyadan fərqli olaraq tarixən omonimlərin fərqli leksik vahidlərdən qaynaqlandığını izah etdi [30, s.217]. F.R.Palmer, bunu izah etmək üçün həm insan bədəninin bir üzvü, həmçinin də sünbül mənasını verən *ear* sözündən istifadə etdi [36, s.159]. Əvvəlcə bu, metafora və buna görə də polisemiyaya nümunə kimi görünür. Ancaq etimoloqlar bu iki dil vahidinin tarixən bir-biri ilə əlaqəli olmadığını iddia edirlər, buna görə də, polisemiya nümunələri kimi görünsələr də, omonimliyi təmsil edirlər. F.R.Palmerin təqdim etdiyi digər nümunələr *corn (taxıl)* və *corn on foot (yemək/repast)* və *corn (flour)* kimi nümunələrdir [36, s.159]. Bütün bu nümunələr fərqli etimologiyaya malikdir. F.R.Palmer izah edir ki, tarix hər zaman dilin indiki vəziyyətini əks etdirmədiyindən yanıldıcı ola bilər. O, tarixən eyni mənbədən olan və buna görə də çox mənalı sayılacaq sözlərin bir nümunəsini təqdim edir: *pupil (tələbə)* və *pupil of the eye (göz bəbəyi)* və *the sole (ayaqqabı dabanı)* ilə *the sole (balıq)* və s [36, s.159]. Ancaq bugünkü dildə bu sözlər əlaqəsiz söz cütlərini təmsil edir və omonim sayılır. Bu səbəbdən, bu iki semantik hadisəni ayırmaq və eyni zamanda bir tarixi dil vahidinin omonim olduğunu iddia etmək ilk baxışdan göründüyü qədər asan deyil. Bu mübahisə, fərqli bir orfoqrafiyanın fərqli bir sözün mənşəyini göstərib-göstərmədiyini məsələsi üzərində davam edir. Məsələn, bu gün bizə homofon olaraq bilinən sözlər, *metal* və *mettle*, *flour* və *flower*-də göründüyü kimi eyni orijinal formadan əldə edilə bilər. Bu halda, bu sözlər haqqında tarixi məlumatlara əsaslanaraq, fərqli yazılsa belə, onları eyni söz hesab etmək olardı, buna görə də orfoqrafiya fərqi mənşə fərqinə zəmanət vermir.

S.Ullman omonimlərin yaranmasının üç yolunu təklif edir. Birincisi və ən çox yayılanı, fərqli formalara malik iki və ya daha çox sözün danışmaq dilində və bəzən ingilis və fransız dillərində ən çox yayılmış yazıda üst-üstə düşməsi fonetik yaxınlaşmadır. Omonimlərin yaranmasının ikinci yolu, bir sözün iki və ya daha çox mənası bir-birindən uzaqlaşdıqda, aralarındakı əlaqəni itirdikdə və nəticədə itirilən sözün birliyində yaranan semantik fərqlilikdir. Məsələn, *pupil – ward* və *scholar* və *pupil of the eye* və dilin sözdə ikincil omonimlərlə dolu olduğunu izah

edir. S.Ullmanın təklif etdiyi omonimlərin yaranmasının üçüncü yolu, xarici dillərdən gələn sözlərin ingiliscə və digər dillərdəki omonimlər sırasına çıxması nəticəsində yaranan xarici təsirdir. Ancaq bu üçüncü yol, bu cütlüklərdə görüldüyü kimi bir çox qarşıdurmaya səbəb oldu: *gate* (*giriş*) (Köhnə İngilis dilindəki *geat* sözündən) – *gate* (*yol, küçə*) (Köhnə Skandinaviya dilindəki *gata* sözündən) və *straight* (*düz*) (Orta dövr İngilis dilindəki *stregt* sözündən) – *strait* (*boğaz*) (Köhnə Fransız dilindəki *estreit* sözündən, Latın dilindəki *strictus* sözündən) sözləri yerli fonetika sisteminə adaptasiya olunmuş alınma sözlərdəndir. Omonimlərin ortaya çıxmasının dördüncü yolu, xarici dilin təsiri ilə yaranan semantik söz götürmədir. S.Ullmanın nümunəsi Alman dilində omonim olan *scholls* (*qala*) və *scholl* (*kilid*) sözlərinə əsaslanır və o, bunu Çex və Polşa dillərində *kilid* sözü üçün işlənən *zamek* sözünün həm də *qala* mənasında işlənməsi ilə izah edir. O, davam edir və oxşar *alınma omonimiya*-nın rus dilində də olduğunu, eyni zamanda dialekt fərqlərinin bir-birindən fərqlənməsini mümkün etdiyini izah edir: *za 'mok* (*kilid*) – *zamok* (*qala*). S.Ullmann semantik cəhətdən söz almaları çox nadir bir proses olaraq izah edir, buna görə də təqdim olunan nümunələrin sayını məhdudlaşdırır [40].

S.Ullman, eyni zamanda, etimologiyadan xəbərdar olmadıqları üçün danışanın omonimlərin tarixi mənşəyindən xəbərsiz ola biləcəyini və sırf psixolinqvistik əsaslara əsaslanaraq omonimlər arasında əlaqə quracağını izah edir. Buna görə də qərarını yalnız sözün mənşəyindən çox hiss etdikləri şəkildə əsaslandırdı [40]. Maraqlıdır ki, F.R.Palmer izah edir ki, bu sözlər adətən əlifba mövqeyinin saxlanması lazım olduğu üçün mənşəyindən çox yazılış fərqi görə lüğətlərdə qruplaşdırılır [36, s.159]. Çox vaxt sözün tarixi mənşəyi məlum olmadığı üçün onun tarixi mənşəyi bu sözün omonim olub-olmadığını müəyyən etmək üçün kifayət etmir. Sözün tarixini izləyə bilmək üçün onun tarixdə nə qədər araşdırılmalı olduğu bilinmir.

1786-cı ildə İngilis şərqşünası Sir William Jones, Latın, Yunan və Sanskrit dillərində olan bir çox sözün təkcə bir-birinə deyil, ingiliscə ekvivalentlərinə də bənzərsiz bir oxşarlığının olduğunu fərq etdi. Xüsusilə, fərqli dillərdə ailə

münasibətlərini ifadə edən terminlər və saylar bir-birinə çox bənzəyirdi, çünki bu, təsadüf nəticəsində yaranmışdı. Bu səbəbdən də o, Avropanın və Asiyanın bir hissəsinin sonrakı qədim və müasir dillərinin inkişaf etdiyi bir ana dilinin olması lazım olduğu nəzəriyyəsini irəli sürdü. Bu ana dil üçün müxtəlif terminlər təklif edildi, lakin nəticədə dilçilər çox vaxt onu, sadəcə Hind-Avropa olaraq adlandırırlar. Bu arxaik, qeyd olunmamış dilin harada və nə vaxt mövcud olduğunu heç kim dəqiq bilmir. Ümumiyyətlə qəbul edilən fikir, ehtimal ki, eramızdan əvvəl 3000-ci ildə Şərqi və ya Mərkəzi-Şərqi Avropanın bir yerində danışılmış ola bilər. Bununla birlikdə, bu ana dili ilə bağlı nəzəriyyələr sübut və ya həqiqətdən daha çox elmi təhrif və fərziyyələrin qarışığına əsaslanır [39, s.4].

Erkən etimoloqlar Latin, Yunan və Sanskrit dillərində yazılmış mövcud mətnləri təhlil edərək əldə edə bildikləri bütün məlumatları topladıqdan sonra tədqiqatlarını indi *dilçilik rekonstruksiyası* adlandırılan sahə üzrə davam etdirdilər. Mövcud dilləri müqayisə etdilər, səs dəyişmələrində nümunələr axtardılar (yəni sözlərin bir dildən digərinə keçməsi ilə saitlərin və samitlərin necə dəyişdiyini müşahidə etdilər) və müəyyən bir sözün tarixi formasının nə ola biləcəyini müəyyən etməyə çalışdılar. İstifadə olunan metodun yaxşı bir nümunəsi, müasir İngilis dilindəki *lie* sözünün araşdırılması ola bilər, çünki bu söz Latin və Yunan dilində *bed*, müasir Fransız dilində *lit* və İspan dilində *lecho*, eyni zamanda rus dilində feil *lech* sözləri mənaca eyni olub, qohum sözlər hesab edilir. Etimoloqlar bu sözləri təhlil edərək tarix və dil dəyişikliyi ilə bağlı araşdırmalar apararaq bu sözün orijinal bir Hind-Avropa formasının – *legh* bir zamanlar mövcud olduğu qənaətinə gəldilər. Yenidən qurulan bu cür formaların indi, dərsliklərdə və lüğətlərdə, qeyd edilmədiyini göstərmək üçün bir ulduzla işarələnmişdir və bu cildə təcrübəyə riayət edilmişdir [39, s.4].

On doqquzuncu əsr dilçiləri tərəfindən edilən ən əhəmiyyətli müşahidələrdən biri, bəzi samitlərin bir dildən (və ya bir dil qrupundan) digərinə keçdikcə az -çox ardıcıl olaraq dəyişməsi idi. Əslində bu, məsələn, yunan və latınca “p” hərfi ilə təmsil olunan səsin alman dillərində çox vaxt “f” halına gəldiyini: *patēr, pater, father*; “ph” və ya “f” ilə təmsil olunan səsin “b” (*pherein,*

ferre, bear) halına gəldiyini ifadə edir. Müəyyən şərtlərdə Yunan “p” hərfi ingilis dilində “b” halına gələ bilər, bu baxımdan Yunanıstanın *peithesthai*, Latınca *fidere* və qədim ingiliscə *bidan* (*etibar etmək*) arasındakı əlaqəni nümunə gətirmək olar. Səssiz “f” dən səsli ekvivalenti “v”-ə keçid, *fan* sözünün və Latin mənşəli feli olan *ventilare* (*to fan*) müqayisəsində də görülür [39, s.4-5].

Eyni adlı sözlər fenomeni, tamamilə fərqli şeylər üçün eyni ad faktını qeyd edən qədim filosoflar tərəfindən öyrənilmişdir. Uzun müddətdir ki, omonimlik bu hadisəyə xüsusi diqqət yetirmədən təsadüf kimi qəbul edilirdi. Məsələn, S.İ.Ojegov etimoloji omonimliyin *tarixi təsadüf məsələsi* olduğuna, *dil deyil, toplama problemi* olduğuna inanırdı [52, s.70]. V.I.Abaev, eyni zamanda, polisemiyadan fərqli olaraq, omonimliyin yalnız bir təsadüf olduğuna inanırdı, çünki insan düşüncəsi, ifadəsi, yeni bir şeyi və ya fenomeni adlandırarkən adi olan yeni bir şeyi təsvir etmək cəhdi yoxdur. Polisemiyaya koqnitiv maraq çox böyükdür. Alim işarə edir ki, omonimiyə koqnitiv maraq əhəmiyyətsizdir [47, s.40].

İndi isə, bir neçə omonim sözün mənşəyini araşdıraraq:

- 1. Bear sözü:** a) *The load was too heavy for the wall to bear* – *Yük divarın dözə bilməyəcəyi qədər ağır idi*; b) *The hunters trapped the bear in a large net* – *Ovçular ayını böyük bir tora saldılar.*

a) Bu sözlə bağlı maraqlı məqamlardan biri, bütün alman dillərində həm *daşımaq*, həm də *doğmaq* mənasında işlənməsidir. *Birth* sözü həm *born*, həm də *child* sözünün dialect forması olan *bairn* sözü ilə qohum sayılır. Və biraz da araşdırıldıqda, rus dilində *bremya* (*yük*) sözlərini və *beremennaya* (*hamilə*) törəmə sifətini tapırıq.

Buradakı Hind-Avropa mənşəli söz, Qədim İngilis dilində *beran*, Orta dövr İngilis dilində *bēre* və Gotik dövr İngilis dilində *bairanda* görünən **bherd*dir. Bu söz, həmçinin, Yunan və Latin infinitivləri *pherein* və *ferre* sözlərini yaradır və bu sözlər də İngilis dilində *to transfer*, *to defer*, *to prefer* və s. sözlərin yaranmasına təkan verir. Hətta *fertile* (*məhsuldar*) sözü də bir-birinə bənzəyir, əsasən *able to bear* (*meyvə verə bilən*) meyvə, məhsul deməkdir.

b) İngilis folklorunda *bear* – ayının ənənəvi adı *Bruin* dir. *Bruin the Bear* adı, tautologiyadır. *Bruin, bear və brown* sifətinin hamısı Hind-Avropa mənşəli **bhere* (*bright* (*parlaq*) və ya *brown* (*qəhvəyi*)) sözlərinin törəmələridir. Bu heyvan üçün Qədim dövr İngilis dilində söz *vera* idi, bu söz isə birbaşa Proto German dilindəki **beron* (*brown one*) sözündən yaranmışdır [39, s.17].

2. Egg sözü: a) *They had a boiled egg for breakfast every morning – Onlar hər gün səhər yeməyində qaynadılmış yumurta yeyirdi;* b) *She egged him on to steal the money – O, onu pulu oğurlamağa təhrik etdi.*

a) Əsrlər boyu *egg* sözünün yazılışı xeyli dəyişdi ki, bu da orta əsrlərdə müəyyən dərəcədə qarışıqlıq və anlaşılmazlığa səbəb olmuşdu. Bu sözün şimal ləhcə forması *egge*-nin on dördüncü əsrdən bəri mövcud olmasına baxmayaraq, XVI əsrə qədər *eye* (cəm forması *eyren*) yazılırdı.

Görmə orqanına işarə edən *eye* (*göz*) sözünün, əvvəlki *egg* (*yumurta*) sözü ilə tamamilə əlaqəsi yoxdur. Nəticədə, hər ikisi də *eye* (*göz*) mənasını verən Latın mənşəli *oculus* və Yunan mənşəli *okkos* sözlərindən yaranmışdır.

b) *To urge* (*tələsmək*) və ya *to incite* (*təhrik etmək*) mənasını verən bir fel olaraq *to egg on, edge* (*kənar*) isiminin dil baxımından çox yaxın bir qohumudur. Bunun açıq dəlilini qədim ingilis dilinin orfoqrafiyasında və tələffüzündə görmək olar: söz Sakson zamanlarında *ecg* yazılaraq *edge* kimi tələffüz olunardı. Qədim dövr İngilis sözü olan *ecg*, müasir ifadənin mənşəyinə dair bir ipucu verən həm *point* (*nöqtə*), həm də *sword* (*qılınc*) mənasını verirdi. Belə ki, mənşə etibarilə, *to egg on* onlardan tələb olunan hər şeyi qəbul edənə qədər sivri bir çubuqla və ya qılıncın ucu ilə *kimisə dürtmək* idi [39, s.19].

3. Fan sözü: a) *She sat by the fan in order to keep cool – O, sərinləmək üçün sərinkeşin yanında oturdu;* b) *He is a great fan of Manchester United – O, Mançester Yunaytedin böyük fanatıdır.*

a) *Fan* (*sərinkeş*) sözü əl ilə və ya elektrikle işləyən, məqsədi hava axını yaratmaq olan bir alət üçün termindir. Sözün kökü, ingilis və digər dillərdə

hava cərəyanları ilə əlaqəli sözlərdə meydana gələn Hind-Avropa mənşəli *ua/*wan (*üfürmək*) sözüdür. Bu, məsələn, *wind* (*külək*) və *weather* (*hava*) kimi ingilis sözlərinin arxasındadır və bunların hər ikisi də Sanskrit dilində *vata* (*wind* (*külək*)) sözü ilə əlaqədardır. Digər Avropa dillərində *wind* (*külək*) sözü kimi tanınan sözlərə Fransız, İspan və İtalyan dillərində *vent*, *viento* və *vento* sözləri daxildir. Bu sözü daha uzaq linqvistik baxımdan qohum olan rus dilindəki *külək* mənasını verən “*veter*” sözündə də tapırıq.

İndiki formasında *fan* sözü əslində on dördüncü əsrdə İngilis dilinə daxil oldu, lakin əvvəllər Latınca *vannus* sözündən yaranan *fann* kimi Qədim İngilis dilində meydana gəlmişdi.

b) Futbol klublarının, pop ulduzlarının və s. sadıq tərəfdarlarını *fan* (*azarkeş*) olaraq xarakterizə etdikdə, tamamilə fərqli bir sözdən istifadə edirik. *Fan*, belə hallarda, *fanatic* (*fanatic*) sözünün qısaltılmış formasıdır, mənşəyi Latınca *məbəd* mənasını verən *fanum* sözündəndir. Bundan irəli gələn *fanatikus* sifəti, ilk zamanlarda həddindən artıq dini düşüncəyə əsaslanan insanları təsvir etmək üçün istifadə edilmişdir. XVI əsrdə bu söz, hətta dəli olduğu düşünüülənlərə də tətbiq edildi [39, s.41].

Beləliklə, yuxarıda bəhs olunanları belə ümumiləşdirə bilərik:

İngilis dili tarixən bu ərazilərə hücum edən müxtəlif tayfaların dilindən (anglo-saksonlar, normanlar, kelt tayfaları və s.), eyni zamanda elm, din, incəsənət kimi sahələrdə Latın və Yunan dillərindən keçən sözlər hesabına daha da zənginləşmişdir. Zaman keçdikcə sözlərin yazılışı və ya deyilişində yaranan dəyişikliklər nəticəsində dildə omonimlər, omoqraflar və omofonların yaranmasına səbəb olmuşdur. Omonimlərin yaranmasının sözlərin etimologiyası ilə əlaqəli olduğu bir çox etimoloqlar tərəfindən sübuta yetirilmişdir, məs: müasir İngilis dilindəki *lie* sözü Latın və Yunan dilində *bed*, müasir Fransız dilində *lit* və İspan dilində *lecho*, eyni zamanda rus dilində feil *lech* sözləri mənaca eyni olub, qohum sözlər hesab edilir.

2.3. Omonimiya və konversiya

Konversiya, bir leksik vahidin bir söz əlavə etmədən söz sinifini dəyişdirdiyi törəmə bir proses olaraq təyin olunur [38, s.441]. Buna uyğun olaraq, A.Carstairs-McCarthy, konversiyanı *bir sinifə aid bir leksemanın, formasını açıq şəkildə dəyişmədən sadəcə digərinə çevirə biləcəyi bir proses* olaraq təyin edir [13, s.48].

Konversiya İngilis dilində çox yayılmışdır, çünki bir çox hallarda bir çox isim və fel formaları ilə eynidir. Ancaq omofonik sözlərin çevrilməsi həmişə baş vermir. Konversiya prosesi üçün istifadə olunan terminologiya hələ qurulmamışdır. Bu hadisəni ifadə edən ən işlək termin konversiya-dır, çünki bir söz fərqli bir nitq hissəsinə çevrilir və sıfır törəmə-dir, çünki proses bir sözün digərindən semantik bir asılılıq yaradan sıfır əlavə ilə başqa bir morfoloji kateqoriyaya daxil olması (köçürülməsi) kimidir [38, s.1538]. Bu, görünməsə də bir affiksin mövcud olduğunu bildirir. Daha az istifadə olunan digər terminlər funksional sürüşmə, funksional dəyişiklik və ya sıfır işarəli törəmə dir.

İngilis dilində yeni sözlər yaratmaq üçün konversiya prosesinin harada yerləşdiriləcəyi ilə bağlı hələ də mübahisə var.

İngilis dilində omonimlərin yaranmasının çoxsaylı mənbələrindən biri də konversiyadır. Konversiya prosesinin ingilis dilinin söz yaratma prosesində bu qədər geniş yayılma səbəbi kimi, bu dildə morfoloji elementlərin az olması göstərilir. Konversiya, yüksək məhsuldar söz yaratma üsuludur və fellər və isimlər arasında geniş yayılmışdır.

Konversiya, artıq mövcud olan bir sözün kökünü fərqli bir paradıqmaya (*fly* (isim) – *to fly* (feil)) qoymaqla yeni bir sözün yaranmasıdır. Beləliklə, hər hansı bir törəmə element əlavə etmədən nitq hissəsinin kateqoriyasını dəyişdirən original söz və konversiyaya uğramış söz omonim olur. Məsələn, *to fly* (uçmaq) feilinin paradıqması → *fly*, *flies*, *flying*, *flew*, *flown*, isim paradıqması → *fly* (milçək) (təkdə) və *flies* (cəmdə).

Məşhur alim İ.Smirnitski belə yazır ki, ilk vaxtlar sözləri fərqləndirmək üçün onların sonunda şəkilçilər olardı, lakin sonradan bu şəkilçilər ixtisar edildi

və beləliklə, orfoqrafik cəhətdən bir-birinə oxşayan sözlər dildə omonimlik yaratdı [53, s.5].

Bu yazının əvvəlki hissəsində qeyd edildiyi kimi, konversiya termini, orfoqrafiyasında heç bir dəyişiklik olmadan fərqli bir nitq hissəsi olan bir sözün yeni bir sözə çevrilməsi prosesinə aiddir. İngilis dilində yazılışı eyni olan, lakin fərqli nitq hissələrinə malik olan bir çox söz olduğundan konversiya prosesi İngilis dilində çox yayılmış bir prosesdir.

Konversiya yolu ilə yeni sözlər yaratmaq prosesi sıfır-affix və sıfır-morfemin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Yeni sözlərdə affiks və morfem görünmədiyinə görə sıfır adlandırılırlar, amma mövcuddurlar. Aşağıdakı cədvəllər konversiyanın ingilis dilində necə baş verdiyini göstərir:

Cədvəl 1.

Adjective	Verb
Dark	Darken
White	Whiten
black	Blacken
Red	Redden

Cədvəl 2.

Adjective	Verb
brown	Brown
Green	Green
Purple	Purple
Yellow	Yellow

Həm Cədvəl 1, həm də 2 sözlərin nitq hissəsinin sifətlərdən fellərə çevrilməsini göstərir. Fərq birinci cədvəldəki fellərə əlavə edilmiş şəkilçidədir. Cədvəl 1-də *en* şəkilçisi sifətlərə (*bir şeyi*) *sifətə çevirmək* mənasını verən morfem olaraq əlavə olunur. Cədvəl 2 -də sifətlərdən əmələ gələn fellərə heç bir şəkilçi əlavə edilməmişdir. Konversiya prosesinin burada meydana gəldiyini söyləmək

olar. Orijinal sözə heç bir əlavə etmədən, yeni nitq hissəsi və mənası olan yeni bir söz formalaşdırıla bilər. Sıfır affiks və ya sıfır morfem həmişə çevrilən hər hansı bir sözü müşayiət edir.

Konversiya prosesinin varlığını göstərən bir çox nümunə var. Ancaq konversiya prosesi görüldüyü qədər sadə deyil. Bu prosesi tanımaq asandır, çünki hər iki söz (orijinal və törəmə) orfoqrafiyada eynidir. Funksiyadakı dəyişiklikdən başqa, konversiya yolu ilə əmələ gələn sözlər bəzən orijinaldan fərqli mənalara da malikdir. Konversiyaya uğrayan sözlərin böyük əksəriyyəti isim və feillərdir. Lakin, başqa nitq hissələrindən olan sözlərdə də konversiya hadisəsi müşahidə edilə bilər. İngilis dilində müşahidə edilən bəzi konversiya növləri aşağıda verilmişdir. Nümunələrin bəziləri Hornbinin *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English* lüğətindən götürülmüşdür.

1. Feilin isimə çevrilməsi.

Konversiya prosesi ilə bir feildən yaranan bir isim, bir neçə mənaya sahib ola bilər:

- a) Ağıl və ya duyğu vəziyyətini göstərmək üçün, məsələn, *The news caused a war scare – Bu xəbər müharibə qorxusuna səbəb oldu; He held her to him in a warm embrace – Onu isti bir qucaqda tutdu* [22].

Birinci və ikinci nümunələrdə *to scare* (qorxutmaq) və *to embrace* (qucaqlamaq) feilləri isimlərə çevrilir. Semantik asılılığa əsaslanaraq, çevrilən isimlərin mənaları orijinal feillərin mənalarını bildirir. Həm qorxutmaq, həm də qucaqlamaq feilləri bu cümlələrdə *qorxu/qucaqlanma vəziyyətini* göstərmək mənasına malikdir.

- b) Bir hadisə və ya fəaliyyəti göstərmək üçün, məsələn, *We have had a good many laughs over his foolishness – Onun axmaqlığına görə çox gülürük; I heard the cry of an animal in pain in the park – Parkda ağrıyan bir heyvanın ağlamasını eşitdim* [22].

İnsanlar ümumiyyətlə *laugh* (gülmək) və *cry* (ağlamaq) sözlərini fel olaraq bilirlər. Bununla birlikdə, sintaktik olaraq verilən nümunələrdə hər iki söz isim

kimi fəaliyyət göstərir. Bunu, *laugh* (gülüş) sözünə artırılmış cəm şəkilçisi və *cry* (ağlamaq) sözündən əvvəl gələn the artikılı göstərir.

- c) Orijinal felin obyektini göstərmək üçün, məsələn, *Are political suspects kept under police observation in your country? – Ölkənizdə siyasi şübhəlilər polis nəzarətində saxlanılırmı?; He's got a deep cut on the leg – Onun ayağında dərin kəsik var* [22].

Həm *suspect* (şübhəli/isim), həm də *cut* (kəsik/isim) tərəfindən verilən mənə, orijinal felin obyektini göstərir. *Suspect* (isim) şübhəli şəxs deməkdir, *cut* (isim) kəsilmiş bir şey deməkdir.

- d) Orijinal felin subyektini göstərmək üçün, məsələn, *Having a word processor would be a help - Söz prosesörünün olması kömək olardı; There is a tramp begging for food – Yemək üçün yalvaran bir səfil var* [22].

Nümunələrdəki altından xətt çəkilmiş sözlərin hər ikisi də isimdir. Bunu onlardan əvvəl verilmiş artikl sübut edir. *Help* (isim) və *tramp* (isim) sözü orfoqrafiyasında heç bir dəyişiklik etmədən fellərdən isimə çevrilmişdir. Hər iki isim *fel edən bir şey/kimsə* mənasını ifadə edir.

2. İsimdən feilə konversiya

Konversiya prosesi ilə bir isimdən yaranan bir feil, bir neçə mənaya sahib ola bilər:

- a) Bir şeyi ismə daxil etmə fəaliyyətini göstərmək üçün, məsələn, *He pocketed the money – O, pulu cibinə qoydu; They have been filming for six months - Onlar altı aydır ki, film çəkirlər* [22].

Pocket və *film* sözləri feillərdən daha çox isim kimi tanınır. İsim olaraq, daha geniş mənə və istifadəyə malikdirlər. Buna görə *pocket* (v) və *film* (v) sözü konversiya olunmuş formalar hesab olunur.

- b) Alət olaraq isimlə edilən bir hərəkəti göstərmək üçün, məsələn, *He hammers down the lid of a box to fasten it – O, qutunun qapağını bərkitmək üçün onu çəkicləyir; The children string up lanterns among the trees across the street - Uşaqlar küçədəki ağacların arasında fənərlər bağlayırlar* [22].

Altından xətt çəkilməmiş sözlər *hammer* (çəkic) və *string* (sim) isimlərindən yaranmışdır. Konversiyanın doğurduğu məna *sim vasitəsilə edilən bir fəaliyyət*dir. Beləliklə, misaldakı *hammer* (v) mənası *çəkiclə edilən bir fəaliyyət* və *string* (v) nümunəsi *iplə edilən bir fəaliyyət* deməkdir.

- c) İsimlə göndərmək üçün, məsələn, *The company has shipped a container of silk* – Şirkət bir konteyner ipək göndərdi; *I'll phone you tomorrow* – Sabah sənə zəng edəcəm [22].

Konversiyaya uğramış *ship* (v) və *phone* (v) sözlərinin orijinal isimlərlə birbaşa əlaqəsi var. Hər iki söz isimlə göndərmək – *gəmi/telefonla göndərmək* deməkdir.

- d) Bir şeyi ismə çevirmək üçün, məsələn, *The President is scheduled to make a speech tomorrow* – Prezidentin sabah çıxış etməsi planlaşdırılır; *An emperor is a monarch who rules over an empire* - İmperator imperiya üzərində hökmranlıq edən bir hökmdardır [22].

Yuxarıdakı nümunələrdə *schedule* (v) və *rule* (v) sözlərinin mənası *bir şeyi ismə çevirməkdir*. Buna görə də, nümunədəki *schedule* sözünün mənası *bir şeyi cədvələ çevirmək* və nümunədəki *rule* sözünün mənası *bir şeyi qaydaya çevirmək* deməkdir.

3. Sifətin feilə konversiyası

Sifət də konversiyaya uğrayır, onun feilə konversiyası xüsusilə geniş yayılmışdır. Sifətdən feilə çevrilmənin bəzi nümunələri:

You should slow up a bit if you want to avoid a break down – Qəzadan yayınmaq istəyirsinizsə, bir az yavaşlamalısınız.

He opened the door to let me in – O, məni içəri buraxmaq üçün qapını açdı [22].

Nümunələrdə *slow* (adj) və *open* (adj) sözləri feillərə çevrilir. Bununla birlikdə, feillərin mənası hələ də bu sifətlərlə əlaqədardır.

4. Sifətin isimə konversiyası

Bu cür konversiya nadir hallarda baş versə də, sifət konversiya prosesi ilə ismə də çevrilə bilər. Bu adətən sifət isim ifadəsinə qoşulduqda olur. Sintaktik

olaraq, sifət bəzən the və ya a artikılının istifadəsi ilə tanına bilən bir isim kimi fəaliyyət göstərir. Misal üçün:

You must be prepared for the worst – Sənən pisinə hazır olmalısən.

I am telling you for your own good – Mən sənin yaxşılığın üçün deyirəm
[22].

Yuxarıda deyilənləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

Konversiya, bir leksik vahidin bir söz əlavə etmədən söz sinifini dəyişdirdiyi törəmə bir proses olaraq təyin olunur [38, s.441]. Buna uyğun olaraq, A.Carstairs-McCarthy, konversiyanı *bir sinifə aid bir leksemanın, formasını açıq şəkildə dəyişmədən sadəcə digərinə çevirə biləcəyi bir proses* olaraq təyin edir [13, s.48]. İngilis dilində omonimlərin yaranmasının çoxsaylı mənbələrindən biri də konversiyadır. Konversiya prosesinin ingilis dilinin söz yaratma prosesində bu qədər geniş yayılma səbəbi kimi, bu dildə morfoloji elementlərin az olması göstərilir. Konversiya, yüksək məhsuldar söz yaratma üsuludur və fellər və isimlər arasında geniş yayılmışdır. Məsələn, *to fly (uçmaq)* feilinin paradiqması → *fly, flies, flying, flew, flown*, isim paradiqması → *fly (milçək) (təkdə) və flies (cəmdə)*. Nəticə etibarilə, konversiya ingilis dilində çox geniş yayılmış söz düzəltmə üsullarından biridir və bu yolla yaranan sözlər bir-biri ilə omonimlik yaradır.

III Fəsil. Bədii üslubda omonimlər

İnsanlar bir-birlərinə mesaj ötürmək üçün vasitəyə ehtiyac duyurlar. İnsanların mesaj vermək üçün istifadə etdikləri ümumi və geniş istifadə olunan vasitələrdən biri dildir. Dildə publisistik, elmi, bədii, qəzet və s. bir sıra üslublar mövcuddur. Biz təqdim ediləcək dissertasiya işində bədii üslubda omonimlərin işlənməsini araşdırmağa çalışmışıq. İlk olaraq bədii üslub haqqında qısaca tanış olaq.

İngilis dilində bədii üslub *Belles-lettres* adlanır. Hərfi tərcüməsi *gözlə yazı* mənasını ifadə edən *Belles-lettres*, əslində yazı üsullarından biridir. Müasir dar

mənada, bədii ədəbiyyat, şeir və ya dram kimi əsas kateqoriyalara daxil olmayan ədəbi əsərlər üçün bir etiketdir. Bu ifadə bəzən dilin praktik tətbiqindən çox estetik xüsusiyyətlərinə diqqət yetirən yazı üçün istifadə olunur.

Bədii üslubun üç növü var (alt üslublar) [69]:

1. Şeirin dili;
2. Duygusal nəsr və ya bədii ədəbiyyat dili;
3. Dramın dili.

Şeir dili aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

- 1) Tələffüzün fonetik tənzimlənməsinə əsaslanan nizamlı bir forma. Ritm və qafiyyə şeiri emosional nəsrdən və dramdan fərqləndirən xüsusiyyətlərdir.
- 2) Zəngin görüntü.
- 3) Duygusal rəngləmə. Emosional ünsür ümumilikdə belles-lettres üslubuna xasdır, lakin çoxlu emosional rəngli sözlər və bəndlərin ritmik tənzimlənməsi səbəbindən şeir tam ölçüdədir.
- 4) Söz seçimi – neytral, poetik, arxaik [69].

Emosional nəsrin dili aşağıdakılarla xarakterizə olunur:

1. Təsəvvür şeir qədər zəngin deyil. Kontekst mənasında işlədilən sözlərin sayı daha azdır. Standart dil və onun danışıq variantının, şifahi və yazılı növlərin, monoloji və dialoqun birləşməsi var.
2. Emosional nəsr bəzi dəyişikliklərlə digər üslub elementlərindən istifadə etməyə imkan verir. Yuxarıda qeyd olunan ümumi xüsusiyyətlər emosional nəsrdə qalır [69].

Dramın dili

- 1) Tamaşaların dili tamamilə dialoqdur. Müəllifin nitqi, dramaturqun şərhləri və mötərizədə səhnə istiqamətləri istisna olmaqla demək olar ki, tamamilə dialoqlardan təşkil olunur. Simvolların dili standart normanın və danışıq dilinin qarışığıdır.
- 2) Tamaşaların dili ədəbi dildə ümumi meylləri və dramaturqun fərdi xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Oyunlar oxumaq deyil, eşitmək/izləmək məqsədi daşıyır, buna görə cümlələr olduqca yığcam və məlumatlarla

zəngin olmalıdır. Cümlələrin ardıcılığı düşüncələrin ardıcılığını əks etdirməlidir [69].

Bədii üslub dedikdə, milli-bədii təfəkkürün ifadə forması başa düşülür. O, emosional, obrazlı, canlı və ifadəli nitq formasıdır. Ədəbi dilimizin tərkib hissəsi kimi bədii üslub hər zaman mühüm mövqeyə sahib olmuşdur. Funksional imkanları olduqca geniş olan bədii üslub, eyni zamanda ədəbi-bədii dil kimi də adlandırılır. Bədii üslubu digər üslublardan fərqləndirən ən mühüm şərti və bütün janrları üçün ortaq cəhəti dilinin obrazlı olmasıdır. Bu obrazlılıq isə qrammatik, leksik, eləcə də fonetik səviyyədə meydana çıxır.

Bədii üslubun fonetik səviyyədə əlamətlərinə intonasiya, alliterasiya, təkrar və assonans daxildir. Bu əlamətlərdən təkrar, assonans və alliterasiya nitqdə ritm əmələ gətirən başlıca vasitələr hesab edilir.

Nitq zamanı eyni samit səslərin təkrar edilməsi hadisəsi alliterasiya adlanır. Məsələn: *Peter Piper picked a peck of pickled peppers* cümləsində təkrar edilən p samitləri alliterasiya əmələ gətirir və ya *Fair is foul, and foul is fair: Hover through the fog and filthy air* cümləsində isə f samitinin təkrarı alliterasiyadır.

Assonans isə alliterasiyadan fərqli olaraq, nitqdəki eyni saıtlərin təkrar edilməsi prosesinə deyilir. Məsələn Karl Sandburg-n *Early Moon* əsərindən bir nümunə gətirək:

Poetry is old, ancients, goes back far. It is among the oldest of living things. So old it is that no man knows how and why the first poems came [69].

Nümunədə o saıtının təkrar edilərək assonans yaratmasını müşahidə edə bilərik.

Təkrar, əsasən, şeirdə ritm yaratmaq məqsədilə söz və ya sözlərin təkrar edilməsinə deyilir. Məsələn:

Nobody

No, nobody

Can make it out here alone.

Alone, all alone

Nobody, but nobody

Can make it out here alone [69].

Verilmiş nümunədə *nobody* və *alone* sözləri təkrar edilərək ritm və qafiyə yaradır. Bu, yaxud digər şeir və ya cümlənin spesifik intonasiya ilə oxunmasına intonasiya deyilir.

Leksik səviyyədə bədii üslub əlamətlərinə isə bənzətmə (təşbeh), epitet, mübaliğə (şişirtmə), istiarə, kinayə, eyni zamanda dildəki frazeologizmlər, antonimlər (əks mənalı sözlər), sinonimlər (yaxın və ya eyni mənalı sözlər), omonimlər və digərləri daxildir.

Əvvəlki fəsillərdə omonimlər haqqında ətraflı məlumat verdikdən sonra bu fəsildə ingilis dilinin bədii üslubunda omonimlərin işlənməsi məsələsini araşdırmağa, bir sıra bədii ədəbiyyat nümunələrini təhlil edərək həmin omonimlərin mənalərini izah etməyə, omonimlərin işlənmə tezliyi və kontekstdə toqquşmalarını araşdırmağa çalışacağıq.

3.1. Ədəbi-bədii mətnlərdə omonimlərin işlənməsi

Bədii mətn təkcə faktlara deyil, təsəvvürə əsaslanır. Hər bir müəllif mümkün qədər çox oxucu marağı yaratmaq istəyir. Bədii mətnlərin ən vacib iki xüsusiyyəti, bir hekayədə (süjetdə) baş verənlər və hekayənin izah edilmə tərzidir (povest üsulları). Bədii ədəbiyyat nümunələri xəyali hadisələri və insanları təsvir edir. Adətən bu, kitab və hekayələr şəklində olur.

İngilis dilində *fiction* (bədii ədəbiyyat) sözü Latınca *fictus* sözündəndir, yəni *yaratmaq* deməkdir – yazıçı tərəfindən *formalaşan* və yaradılan hekayələrdir [69]. Bədii ədəbiyyatda elmi fantastika, romantizm, fantaziya və cinayət trillerləri də daxil olmaqla bir çox növ var.

Bədii ədəbiyyat müxtəlif formalarda ola bilər, məsələn:

- Romanlar: Romanlar uzun hekayə yazılmış kitablardır. Bunlar nəsr fantastika əsərləridir. Onlar qısa hekayələrdən və novellalardan daha uzundur.
- Novellalar: Novella, uzun metrajlı romandan daha qısa, lakin qısa bir hekayədən daha uzun olan müstəqil bir bədii əsərdir.

- Qısa hekayələr: Qısa hekayələr romandan çox qısadır və ümumiyyətlə yalnız bir neçə personajdan bəhs edir.
- Oyun ssenariləri: Bir oyun və ya dram ssenarisi, aktyorların ifa etməsi üçün yazılmış hekayədir, oyun ifadəsi bir teatr tamaşasına aiddir.
- Şeirlər: Şeir, bir obraz yaratmaq və ya bir povest söyləmək üçün xüsusi olaraq seçilmiş dili, ritmi, qafiyəni, obrazları və daha çoxunu istifadə edir. Şeirlər qısa və ya tam bir roman kimi uzun ola bilər [69].

Bədii üslubda yazıçılar bədii vasitələrdən istifadə edirlər. Bədii vasitələr, yazılarını oxucularına sadə bir şəkildə çatdırmaq üçün yazıçıların əsərlərində istifadə etdikləri tipik quruluşlara aiddir. Düzgün istifadə edildikdə, müxtəlif ədəbi vasitələr oxuculara bir ədəbi əsəri qiymətləndirməyə, şərh etməyə və təhlil etməyə kömək edir. Bu bədii vasitələrdən biri də omonimlərdir.

Omonim eyni səslərə, lakin fərqli mənə və yazılara, yaxud eyni yazı və tələffüzə, lakin fərqli mənələrə malik olan sözlərə deyilir. Omonim yunan mənşəlidir. *Homos – eyni və onoma – ad* mənasını verən iki sözdən ibarətdir. Bəzi mənbələrdə bu sözün XVII əsrdə ingilis dilinə keçən Latın mənşəli söz olduğu qeyd edilsə də, etimoloji baxımdan, yunan sözüdür.

Omonimlər eyni cür səsləndikləri və fərqli mənələr ifadə etdikləri üçün bədii ədəbiyyatda olduqca mühüm vasitələrdən biri hesab olunur, xüsusilə də şeir dilində omonimlər qafiyələrin qurulmasında əvəzəlməz rolə malikdir.

Omoqraflar və omofonlar da omonimlərin növləridir. Omofonlar eyni görünsə də, bir-birlərindən fərqlənirlər, omoqraflar fərqlidir, amma yazımları eynidir. Bu vəziyyətdə, omonimlər hər ikisi ola bilər. Buna görə də, omonimlər onlardan hər hansı birinə istinad edə bilər. Merriam-Webster, bəzi dilçi alimlərin onları bir-birindən ayırmağı təklif etdiyini bildirsə də, eyni yazımlara sahib olmağı təklif edir, lakin fərqli tələffüzlər omonim, digərləri isə omoqraf olmalıdır, lakin bu təklif daha geniş qəbul edilmir.

Bədii ədəbiyyatda omofon və omoqraflar kimi omonimlik yaradan sözlərdən istifadə daha çox pan (söz oyunları/cinas) yaradılması zamanı istifadə

edilir, yaxud şeirdə qafiyə, ritm, cinas yaratmaqda omonim sözlərin rolu əvəzəlməzdir.

Pan (söz oyunu, cinas), bir sözün müxtəlif mənalarını işlədərək gülüş yaradan vasitədir. Söz oyunu zamanı sözlərin fərqli qavranılmasının nəticəsi olaraq, necə təsnif edilməli olduğuna dair də müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. D.Delabastita söz oyununu belə tərif edir: *Cinas (pan) iki (yaxud daha çox) dilçilik quruluşunun az-çox oxşar və az-çox fərqli formaları ilə ünsiyyət baxımından əhəmiyyətli bir qarşıdurma yaratmaq üçün istifadə olunan dil(lər)in struktur xüsusiyyətlərindən istifadə edildiyi müxtəlif mətn hadisəsinin ümumi adıdır* [70, s.272]. D.Delabastita-ya görə söz oyunlarının dörd kateqoriyası mövcuddur [70, s.272]:

- Omonimlər (eyni tələffüz və eyni yazılışlı müxtəlif mənəli sözlər);
- Omofonlar (eyni tələffüzlü, müxtəlif yazılışlı və müxtəlif mənəli sözlər);
- Omoqraflar (müxtəlif tələffüzlü, eyni yazılışlı və müxtəlif mənəli sözlər);
- Paronimlər (orfoqrafiya və ya tələffüzdə az və ya heç bir dəyişiklik etmədən başqa dildən olan bir sözə əsaslanaraq əmələ gələn sözlər).

H.Gottlieb, söz oyunu və pan-ı (cinah) sinonim bir dil vahidi hesab edir. Onun cinas təsnifatı D.Delabastitanın təsnifatına bənzəyir. O, yalnız üç omonimiya alt kateqoriyası əlavə edir və ayırır [70, s.272]:

- Leksik omonimiya (əsas xüsusiyyət tək sözlü qeyri-müəyyənlikdir);
- Kollokativ omonimiya (sözün kontekstində qeyri-müəyyənlik əsas xüsusiyyətdir);
- Frazal omonimiya (ifadənin qeyri-müəyyənliyi əsas xüsusiyyətdir).

Araşdırmalara görə, pan söz oyununun ən vacib növlərindən biridir. Panın bir neçə alt kateqoriyası var və buna görə də müxtəlif alimlər tərəfindən onun müxtəlif təsnifatları və növləri tərtib edilmişdir.

Panın xüsusiyyətləri və müxtəlif təsnifatlarından yeni və əsas təsnifat olaraq aşağıdakı təsnifat hazırlanmışdır [70, s.273]:

- Leksik-semantik Pan (cinas);
- Struktur-Sintaktik Pan (cinas);

- Struktur-Semantik Pan (cinas).

Bu təsnifatda bizim tədqiqat işimizin mövzusu leksik-semantik pan nümunələrinə uyğun gəlir, yəni omonimlər, omofonlar və omoqraflarla yaradılan panlar.

Məsələn, böyük ingilis yazıçısı Vilyam Şekspirin *Romeo və Jülyetta* romanından panla bağlı nümunə gətirək: *Give me a torch. I am not in favor of this wave; Although it is heavy, I will endure the light.* (Mənə bir məşəl ver: Mən bu dalğalanmanın tərəfdarı deyiləm; Ağır olsa da işığa dözəcəyəm). Burada yazıçı *heavy* sözünü həm *çəki*, həm də mənəvi cəhətdən *ağır* mənasında işlədərək pun yaradır [70, s.273].

Pan (cinas) çox vaxt yumor yaratmaq üçün yazılı şəkildə də istifadə olunur. Pan – bir söz üçün başqa bir söz, bir ad dəyişdirmək mənasını verən yunan sözü *paronomazein*-dən yaranan *paronomaziya* sözüdür [70, s.273]. Pan yazıya yumor əlavə edə bilər və bəzi hallarda, oxuyanları əyləndirmək üçün Pasxa yumurtaları – gözlənilməz, gizli bir zarafat kimi də adlandırılır. Beləliklə, panın əsas xüsusiyyəti istifadə edilən sözlərin birmənalı olmamasıdır. Pan yaratmaq üçün ən çox istifadə edilən vasitələrdən biri omoqraflardır. Omoqraflar, bildiyimiz kimi, yazılışı və tələffüzü eyni, mənaları müxtəlif olan sözlər olduğundan pan yaratmaqda mühüm vasitə hesab edilir.

Müəlliflər ədəbiyyatda omofonlardan istifadə etməyi seçəndə, ümumiyyətlə, bu, söz oyunu yaratmaq məqsədi daşıyır. Omofonların eyni mənə daşımamasına baxmayaraq, nitq prosesində tamaşaçılar sözün mənasını kontekstə əsasən anlamağa çalışarkən qısa bir qarışıqlıq yarana bilər. Beləliklə, omofon nümunələri dramda və şeirdə xüsusilə populyardır, çünki tamaşaçılar danışılan sözü eşidəcək və beləliklə omofonik sözlərin fərqli mənaları ilə nəzərdə tutulan cümləni ayırd edəcəklər.

Məsələn, Levis Karol-un *Alisa macərələri diyarında* əsərindən belə bir nümunəyə nəzər salaq:

““You gave your word to speak me about your story, are you remember?”
Alice said, “and why do you hate C and D?” she added noiselessly, afraid of

being hurt again. The mouse turned to Alice and told: 'It is a long, as well as sorrowful tale!'. Alice looked down at his tail and told: 'Yes, of course it is a long tail, but why do you say it sorrowful?'” [71].

Burada *tail* və *tail* sözləri omofon sözlərdir və Alisa bu sözlərin mənalarını qarışdırdığı üçün oxucuda gülüş yaradır.

Vilyam Şekspirin *Romeo və Jülyetta* romanında “*I do not, believe me. You have dance shoes with flexible soles. But I have a lead soul. And it knocks me to the ground, I can't move ...* cümləsində *soles* və *soul* omofon sözləri pan-dur [71].

Ədəbi-bədii mətnlərdə omonimlərin işlənməsi ilə bağlı qeyd etdiyimiz məlumatları aşağıdakı kimi ümumiləşdirə bilərik:

Omonimlər eyni cür səsləndikləri və fərqli mənalar ifadə etdikləri üçün bədii ədəbiyyatda olduqca mühüm vasitələrdən biri hesab olunur, xüsusilə də şeir dilində omonimlər qafiyələrin qurulmasında əvəzəlməz rola malikdir. Omoqraflar və omofonlar da omonimlərin növləridir. Bədii ədəbiyyatda omofon və omoqraflar kimi omonimlik yaradan sözlərdən istifadə daha çox pan (söz oyunları/cinas) yaradılması zamanı istifadə edilir, yaxud şeirdə qafiyə, ritm, cinas yaratmaqda omonim sözlərin rolu əvəzəlməzdir. Pan (cinas) çox vaxt yumor yaratmaq üçün yazılı şəkildə də istifadə olunur. Pan yazıya yumor əlavə edə bilər və bəzi hallarda, oxuyanları əyləndirmək üçün Pasxa yumurtaları – gözlənilməz, gizli bir zarafat kimi də adlandırılır. Beləliklə, panın əsas xüsusiyyəti istifadə edilən sözlərin birmənalı olmamasıdır. Pan yaratmaq üçün ən çox istifadə edilən vasitələrdən biri omoqraflardır. Omoqraflar, bildiyimiz kimi, yazılışı və tələffüzü eyni, mənaları müxtəlif olan sözlər olduğundan pan yaratmaqda mühüm vasitə hesab edilir.

Beləliklə, omonimlərin və onun növlərinin ədəbi-bədii dildə istifadəsi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu mövzu bu zamana qədər əhatəli araşdırılmamış, qısa məlumatlara yer verilmişdir, lakin biz araşdırdığımız zaman aşkar etdik ki, omonimlər həm şeir dilində qafiyə, ritm yaradılmasında, həm nəsr və dram dilində yumor, gülüş yaradılmasında və ümumiyyətlə dildə geniş istifadə edilir.

3.2. Omonimlərin işlənmə tezliyi və semantikasi

Sözlərin böyük əksəriyyətinin məna baxımından birmənalı olmadığını nəzərə alsaq (yəni mənaları meydana gəldikləri kontekstdən asılıdır) sözün və diskursun dərk edilməsinin hərtərəfli nəzəriyyəsi mütləq semantik qeyri-müəyyənliyin həlli nəzəriyyəsini ehtiva edir. Semantik qeyri-müəyyənlik tədqiqatlarında, omonimlər nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli bir növü təmsil edir: iki və ya daha çox əlaqəsi olmayan mənalarla əlaqəli tək söz formaları. Ədəbiyyatda omonimlərin mənalarının nisbi tezliyinin omonimiyanın təsirini modulyasiya edə biləcəyinə dair ümumi fikir mövcuddur.

Danışıq zamanı sözlərin istifadəsində onların işlənmə tezliyinin təsiri R.C.Oldfield və A.Wingfield-in yüksək işlənmə tezlikli sözlərin aşağı işlənmə tezlikli sözlərdən daha çox istifadə edilməsini kəşf etməsinə aiddir [35, s.273]. J.D.Jescheniak və W.J.M.Levelt tərəfindən edilən bir araşdırma, sözün tezlik təsirinin sözlərin fonoloji formalarına daxil olması ilə əlaqədar olduğunu sübut etdi [24, s.824]. Bu iddia ümumilikdə qəbul olunsa da, bir sözün fonoloji formasının alınmasında hansı proseslərin iştirak etdiyi ilə bağlı fikirlər fərqlidir.

Bu modellərdən biri iki addımlı modeldir. Birinci addımda dildə leksik anlayışını semantik cəhətdən uyğun bir vahidə ötürərək məna genişlənməsi baş verir. Bu prosesdə əmələ gələn dil vahidlərinə lemma deyilir, prosesin özünə isə lemma seçimi prosesi deyilir. İkinci addımda, seqment məzmunu və metrik xüsusiyyətləri daxil olmaqla bir sözün fonoloji forması alınır. Sözün fonoloji təmsilçiliyinə söz forması və ya leksema və ona daxil olma prosesinə söz forması və ya leksemanın alınması kimi istinad edilir.

A.Caramazzanın təklif etdiyi modelə görə, leksik-semantik mənalar söz formalarını birbaşa aktivləşdirir. Müstəqil Şəbəkə modeli adlanan bu modeldə bir sözün semantik, sintaktik və forma təsvirləri müstəqil olaraq ayrı şəbəkələrdə saxlanılır. Bir vahidin sintaktik xüsusiyyətlərinə söz forması şəbəkəsindəki leksema axtarışına paralel olaraq sintaktik şəbəkədə daxil olur [9, s.177].

İki addımlı modellər ilə müstəqil şəbəkə modeli arasındakı quruluş fərqi, omofonların təqdim edilmə üsulunda özünü göstərir. Omofonlar eyni

fonologiyaya malik, lakin mənə baxımından fərqlənən sözlərdir. İki addımlı modellərdə bu xüsusiyyət, omofonların eyni söz formasını təmsil etməsi ilə fərqlənir, lakin fərqli mənələrə və fərqli sintaktik xüsusiyyətlərə malik olduqları üçün (məsələn, *bear (ayı) ilə bear (daşımaq)*) fərqli lemmalar var. Müstəqil şəbəkə modelində, omofonik və ya omofonik olmayan hər bir söz müstəqil şəkildə təmsil olunur.

İngilis və bir çox digər dillərdəki sözlərin böyük əksəriyyəti mənə baxımından birmənalı deyil, yəni çoxlu fərqli şərhələrlə əlaqələndirilir. Məsələn, *compound* sözü, kontekstdən asılı olaraq ya *tərkib* yaxud da *mürəkkəb* mənəsini ifadə edə bilər. Əsas problem, stimula kimi xidmət etmək üçün uyğun olmayan bir sıra sözlərin müəyyən edilməsidir. Bu prosesdə nəzərə alınması lazım olan bir amil, hər bir fərdi mənənin nisbi mənə tezliyi və ya üstünlük təşkil etməsidir. İşlənmə üstünlüyü, birmənalı olmayan sözün işlənməsində əsas rol oynayır, çünki sözün hər bir mənəsi ilə qarşılaşmanın proqnozlaşdırılmasına təsir göstərir. Sübutlar, omonimlərin və ya bir çox əlaqəsi olmayan sözlərin (məsələn, *pul bank-ı/çay sahili bank*) işlənməsinin mənələrinin nisbi tezliklərindən asılı olaraq dəyişdiyini göstərir. Təbii dilin diqqətəlayiq bir xüsusiyyəti, eyni sözün fərqli kontekstlərdə fərqli şərhələrlə əlaqələndirilməsidir. Kontekstə əsaslanan bir sözün təfsirini ayırd etmək bacarığı, hər hansı bir dil anlama nəzəriyyəsinin vacib bir hissəsidir. Bir sözün müxtəlif təfsirlərinin necə təmsil olunduğunun, habelə fərqli təfsirlərin seçici şəkildə necə aktivləşdirilə biləcəyi barədə bir hesab hazırlamağın əhəmiyyəti, son bir neçə onillikdə bu əlaqəli məsələlərə həsr olunmuş geniş empirik və hesablama ədəbiyyatı ilə vurğulanır.

Əvvəlki işlərdə qiymətləndirilməyən bir amil, yalnız bir sözün neçə mənə ilə əlaqəli olması deyil, həm də bu mənələrin bir-biri ilə əlaqəli olub-olmamasıdır. Mənənin əlaqələndiriciliyini nəzərə alaraq, bir sıra tədqiqatlar, çoxmənalı və çoxsaylı əlaqəli hissələrlə əlaqəli olan sözlərə qarşı, bir-biri ilə əlaqəli olmayan bir çox mənə ilə əlaqəli sözlərin fərqli empirik təsirlərini ortaya qoydu. Məsələn, adi bir nümunə, omonimlərin birmənalı sözlər ilə müqayisədə ən azından say baxımından işlənmə dezavantajına meyl etməsidir, əksinə, çoxmənalı sözlər

birmənalı sözlərə nisbətən işləmə üstünlüyü nümayiş etdirirlər. Lakin bu omonimiya dezavantajı və polisemiya üstünlüyü ilə əlaqədar müəyyən tapşırıqlarda omonimlərin işlənmə üstünlüyünə sahib olduğu, statistik əhəmiyyətə malik olan xüsusi nümunələr, nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli istisnalar var.

Bu nəticələrdəki dəyişkənliyi izah edən bir amil kimi, bir sözün fərqli mənalarının nisbi tezlikləri göstərilə bilər. Təxminən eyni işlənmə tezliyinə malik omonim sözlərdən birinin mənasını aktivləşdirmək xeyli zaman ala bilər, çünki mənalar daha aktiv işlənmə tezliyinə sahib olmaq üçün daima rəqabətdə olur. Məsələn, ən məşhur nümunələrdən biri olan *bank* omoniminin mənalarından (*bank və sahil*) *bank* mənası daha aktiv işlənmə tezliyi qazanmışdır. Bununla bağlı S.P.Snou-nun “*Time of hope*” romanından bir nümunəyə baxaq: “*The reeds that close to our hands were tall and watery. On the other side of the river, the bank was rising steeply. So we looked alone, alone, in the warm, quiet and endless afternoon*” [58] cümləsində *bank* sözü *sahil* mənasını daşıyır, deməli burada kontekst *bank* sözünün *sahil* mənasını aktivləşdirərək, bu sözün işlənmə tezliyini artırır. Bəzi omonimlərin mənaları bərabər işlənmə tezliyinə sahib olur, məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz *compound* sözü. Ancaq məna tezlikləri balanssızlaşdıqca və bir məna açıq şəkildə dominantlaşdıqca, prinsipcə hansı mənanın yüksək dəqiqliklə aktivləşdiriləcəyini proqnozlaşdırmaq mümkün olur. Məsələn, *rent* sözünün *icarə* mənası *açılış* mənasından daha tez-tez işlənir. Mənaların işlənmə tezlikləri balanslaşdırıldıqda, hər iki məna eyni dərəcədə qismən aktivləşdirilə bilər. Əksinə, mənaların işlənmə tezlikləri balanssız olduqda və bir məna açıq şəkildə üstünlük təşkil edərsə, dominant məna güclü şəkildə aktivləşdirilə və tabe olan mənaların aktivləşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər. Üstəlik, bu rəqabət dinamikası polisemlərə nisbətən omonimlər üçün daha aydın şəkildə ifadə edilməlidir, çünki omonimlərin bir-biri ilə əlaqəli olmayan mənalarından fərqli olaraq, çoxmənalı sözlərin üst-üstə düşən mənalarının hamısı daha az rəqabət yaradaraq ortaq məna xüsusiyyətlərinin aktivləşməsinə kömək edərdi.

Balanslaşdırılmış və balanslaşdırılmamış qeyri-müəyyən sözlər arasındakı fərq ən çox omonimlərdə özünü göstərir – tək yazılış və danışmaq formasının bir

çox əlaqəsiz mənalarla əlaqəli olduğu və mənalar arasındakı semantik üst-üstə düşmənin minimal olduğu ümumi bir fikir var. Məsələn, *bark* sözü həm *itin hürməsi*, həm də *ağac qabığı* deməkdir. Bu, vahid yazılış və danışiq formasının bir çox əlaqəli mənalarla əlaqəli olduğu və hər bir fərdi mənanın fərqli şəkildə aktivləşdirilə biləcəyi dərəcəni azalda bilən polisemlərlə ziddiyyət təşkil edir.

Bu yarım fəsildə gəldiyimiz nəticə belədir ki, semantik qeyri-müəyyənlik tədqiqatlarında, omonimlər nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli bir növü təmsil edir: iki və ya daha çox əlaqəsi olmayan mənalarla əlaqəli tək söz formaları. Ədəbiyyatda omonimlərin mənalarının nisbi tezliyinin omonimiyanın təsirini modulyasiya edə biləcəyinə dair ümumi fikir mövcuddur. Bəzi omonimlərin mənaları bərabər işlənmə tezliyinə sahib olur, məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz *compound* sözü. Ancaq mənə tezlikləri balanssızlaşdıqca və bir mənə açıq şəkildə dominantlaşdıqca, prinsipcə hansı mənanın yüksək dəqiqliklə aktivləşdiriləcəyini proqnozlaşdırmaq mümkün olur. Məsələn, *rent* sözünün “icarə” mənəsi “açılış” mənəsindən daha tez-tez işlənir. Mənaların işlənmə tezlikləri balanslaşdırıldıqda, hər iki mənə eyni dərəcədə qismən aktivləşdirilə bilər. Əksinə, mənaların işlənmə tezlikləri balanssız olduqda və bir mənə açıq şəkildə üstünlük təşkil edərsə, dominant mənə güclü şəkildə aktivləşdirilə və tabe olan mənaların aktivləşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər. Beləliklə, nisbi mənə tezliyi, semantik qeyri-müəyyənliyin araşdırılmasında nəzərə alınması vacib olan bir faktordur.

3.3. Omonimlərin kontekstdə toqquşması

Omonimlərin, omofon və omoqrafların bədii ədəbiyyatda istifadəsinə dair çoxsaylı nümunə gətirmək olar. Onlardan bir neçəsi ilə tanış olub, istifadə edilmiş omonimləri və mənalarını təhlil etməyə çalışaq.

Məsələn, J.Qalsvorsin-in “The silver spoon” (Gümüş qaşiq) əsərində “*It was always said that it was like a statue he saw every morning when he shaved. Smooth dark hair dangling in the right temple, narrow nose and lips, narrow dark hand on the handle on razor, slits of dark eyes constantly looking outwards. Young*

Francis saw darkies working in the cotton fields under the sun, which he had not seen since he came here. He walked his own swamp along the edge of a swamp, adorned with tall, tall trees of Florida moss. He thought of Wilmot's legacy, which had been destroyed in the Civil War and was still rotten but valuable. Yanka, who wants to fight it or run away from a Charleston dock for a weekend, would like to sell it and improve it without recognition” hissəsində *dark* sözü *dark hair*, *dark hand*, *dark eyes* ifadələrində sifət, *darkies* isə isimdir, bunu da *dark* sözü ilə əlavə edilmiş cəm şəkilçisindən başa düşmək mümkündür.

Yenə həmin əsərdə “*Yes! this room with its completeness that he had never seen, did him homesick. The only thing that was not kept here was a dog that now was lying on its side. And it was so thick that all the little legs were in the air”* cümləsində *homesick* sözündəki *sick* sözü ilə *thick* sözü omofon kimi çıxış edir. Yazılışları fərqli olsa da, tələffüz zamanı dinləyən şəxs bu sözləri səhv sala bilər: *home thick – homesick*.

Əsərdə işlənmiş omonim növlərinə başqa bir nümunə gətirək: “*I had to make a lot of changes in this room. It reminded me my home too much because it was Chinese style.”* cümlələrində isə qrammatik omonimlik müşahidə edilir. Burada işlənmiş *too much* ifadəsində *too* sözü *çox* mənasını verdiyi halda, *to* sözünü funksiyasını icra edir.

“*So they did because you said so”* cümlələrində də *so* qrammatik omonimlik yaradır. Birinci cümlədə *so –ona görə* mənasını verir, ikinci cümlədə isə *belə* mənasını verir.

S.P.Snou-nun “Time of hope” romanında “*When we came out of the river, went to the shore, we found ourselves back in a suburban settlement, near the tramway. The weather was also getting dark”* cümləsindəki *back* sözü ilə “*There were houses with passages guiding to the back doors. There were tidy, small gardens in front of these houses”* cümləsindəki *back* sözü omonimlik yaradır. Belə ki, birinci cümlədəki *back* sözü *yenidən* mənasını daşıyır və zərflik kimi çıxış edir – “*Dərədən çıxanda, sahilə qalxanda, tramvay xətlərinin yanında, şəhər kənarında özümüzü yenidən tapanda gec idi”*, digər cümlədə isə *back* sözü *arxa*

mənasını daşıyır və özündən sonra gələn isimin (doors) təyini kimi çıxış edir – “*Arxa qapılarına gedən 'girişləri' olan evlər və qarşısında səliqəli, kiçik bağlar var idi*”.

Bu romanda back sözünün omonimliyinə dair yenə cümlələr mövcuddur: “*On the way I saw that the light in the front room was off. Until I came back home this was normal. I entered through the back door*”. Bu cümlələrdən birincisində back sözü geri qayıtmaq, digəri isə arxa mənasını verir və birincidə feil, ikincidə sifətin funksiyalarını daşıyır.

“*She was taking a seat around a table with her two women friend. They often came home*” cümləsində isə two və to omofon sözlər olaraq omonimlik yaradır.

Daha sonra əsərdə “*For a moment, I was terrified of the dark*” cümləsindəki dark sözü ilə “*...after finishing dinner, I returned to the empty, dark front room with the entrance*” cümləsindəki dark sözünün omonimlik yaratdığını müşahidə edə bilərik. Birinci cümlədə dark sözü qaranlıq mənasını verir və zərflik kimi çıxış etdiyi halda (*Bir anda qorxu məni qaranlıqda sarsıtdı*), digər cümlədə dark sözü sifətdir və təyin rolunda çıxış edir (*Şam yeməyini bitirdikdən sonra keçid boyunca boş qaranlıq ön otağa qayıtdım*).

“*She brought me into the front room. Then she looked at me with an angry, fierce rebuke*” cümləsindəki down ilə “*We can believe that we are isolated down in the reeds. We can camp in the wild*” cümləsindəki down omonimlik yaradır. Birinci cümlədəki down sözü zərf (*Məni izləyib ön otağa girdi və acıqlı, şiddətli bir qınaqla mənə baxdı*), digər cümlədə isə sözünü kimi çıxış edir (*Qamışların içərisində təcrid olunduğumuza inana bilərik. Vəhşi təbiətdə düşərgə sala bilərik*).

“*There are many things we do not know yet*” cümləsindəki know sözü isə “*Now I knew that there was a big problem*” cümləsindəki now sözü ilə omofon olub, tələffüz baxımından omonimlik yaradır.

Mark Tveinin “The adventure of Huckleberry Finn” romanında işlənmiş omonimlərə nəzər salmaq və onları semantik cəhətdən izah etməyə çalışmaq.

“*We are bandits. Wearing masks, we stop peoples and phaetons on the road. Then we murder people and capture their money and watches*” cümləsindəki *watches* sözü ilə “*So one person stays awake all night watching them*” cümləsindəki *watch* sözü ilə omonimlik yaradır və birinci cümlədə *qol saati* (isim), ikinci cümlədə *baxmaq* (feil) mənasını daşıyır.

“*Once I returned to the forest and thought about it for a long time. I thought that if a person can get everything with praying for, why doesn't Deacon Win return the money he lost for pork? Why can't a widow return a stolen silver box of sweets? Why can't Miss Watson gain weight?*” Bu hissədəki cümlələrdə işlənmiş *back* sözü *geriyə* mənasını verən zərflik, *get back* ifadəsində isə *qaytarmaq, geri almaq* mənasını daşıyır və feildir. “*He is said to be good at swimming on his back*” cümləsində isə *back* sözü isimdir və *kürək/insanın bədəninin bir hissəsi* mənasını daşıyır.

Əsərin “*In any case, it was judged to be him. He said that the drowned man said that he was tall, torn and had rare long hair, all of which resembled his father's. But they couldn't get anything out of his face, because he had been in the water for so long that he didn't warn like any other face*” hissəsində işlənmiş *long* sözü omonimlik yaradır. Belə ki, *long hair* ifadəsində *uzun* mənasını verir və saç sözünün təyinedicisidir, sifətdir. Digər ifadədə *so long* ifadəsində isə *uzun müddət* mənasını verir və zərflik funksiyasını daşıyır.

Oskard Vild tərəfindən yazılmış *The importance of being Earnest* adlı tamaşasında da kifayət qədər omonimə rast gəlmək mümkündür. Əsərdə omonimlərin (omofonların) istifadəsi ilə punlardan (söz oyunları) istifadə diqqəti cəlb edir. Məsələn:

“You always said me that it was Ernest. I tell everyone your name is Ernest. When they call you Ernest, you answer. You look like Ernest. You are the most earnest man I have ever seen in my life.” Oyunda Algernon-un dilindən verilmiş bu cümlələrdə *Ernest* və *earnest* sözləri omofondur və omonimlik yaradır. *Ernest* kişi adı, *earnest* isə *cəsarətli* deməkdir.

“Dear colleague, my explanation is unlikely. Actually, it is quite common. When I was a child Mr. Thomas Cardew, who adopted me, placed me in the care of his granddaughter, Miss Cecil Cardio, by his will. Cecily, who calls me uncle with respectful motives that you cannot appreciate, lives in my country under the leadership of her amazing governor, Miss Prism” Cekin dilindən verilmiş bu çıxışın sonunda işlənmiş *Miss Prism* adı burada həm omofondur, həm də pun yaradır. Çünki tamaşada məlum olur ki 28 il əvvəl Miss Prism baxdığı bir körpəni qatar stansiyasında buraxıb. Həmin körpə isə Cekdir. Miss Prismin adı *misprision* sözünə bənzədiyi üçün bu yolla pun yaradılmışdır.

“Vice versa, Aunt Augusta, for the first time in my life, I have realized the substantial importance of being Earnest ...”

“Gwendolen, every time I said you that my name was Ernest. Because this is so. That is, it's naturally Ernest”.

Bu cümlələrdə Oskar Vild omofon olaraq *earnest (ciddi)* sözünü işlətdi. Burada Jack Ernest xalası Augusta ilə danışır və ailəsini lağa qoyur. Jack atasının adının onu həqiqətən də ciddiləşdirdiyini öyrənir.

G.Qrin-in *Quiet American* əsərində işlənmiş omonim sözlərdən bir neçəsinə və mənalarına nəzər salaq:

““I'll stay with you until then,” he said, and when it hit midnight, I could not wait any longer and went outside”.

“Although it is impossible to see her face from a far, I recognized her by the white silk pants, as well as the long floral robe she wore”.

Əsərdən götürülmüş bu cümlələrdən birində *long* sözü zaman müddəti (*any longer – daha artıq*), digərində isə sifət kimi (*long flowered robe*) istifadə olunur.

“It is possible to smell the opium. The smell like it cannot be” cümlələrindəki *smell* sözü bir başqa omonim nümunəsidir. Belə ki, burada birinci cümlədə *smell* sözü *ıyləmək* mənasını daşıyır və feildir, ikinci cümlədə isə *ətir/qoxu* mənasındadır və isimdir.

“she had lit the lamp when I woke up” cümləsindəki *lit* sözü ilə *“She leaned over the child, paying close attention to him, and the lamp lit up her face as she*

cared for the long pipe” cümləsindəki *lit* sözü omonimlik yaradır. Birinci cümlədəki *lit* sözü *yandırmaq*, ikinci cümlədə isə *işıqlandırmaq* mənasını daşıyır.

Təhlil etdiyimiz bədii əsərlərdən bir çoxunda qarşımıza çıxan *back* omoniminə burada da rast gəlirik: “*As he prepared the second pipe, I put my neck on a leather pillow and lay on my back*” cümləsindəki *back* sözü *lay* feili ilə işlənir (*arxaya uzandım*) və zərfdır. “*Undoubtly, it would be nice to feel her thigh next to me in bed. She usually went to sleep on her back. Therefore, when I got up in the morning, I began the day with my pipe, not with my company*” cümləsində isə isimdir və *kürək* mənasını verir.

Con Qalsvorsin *Maid in Waiting* romanında “*The Bishop of Porthminster was sinking rapidly. His four nephews, two nieces, as well as a husband had been send*” cümləsindəki *sinking* sözü tələffüz zamanı *thinking* sözü ilə omofon olduğundan tələffüz zamanı səhv anlaşıla bilər.

Əsərdə “*He wore the best robe in the entire bishopric, was distinguished by his face and figure, retained to the end the elegance that earned him the nickname “Cuffs,” combed his gray hair, and stretched his face like ivory*” cümləsindəki *like* sözü ilə “*I should like to see Adrian*” cümləsindəki *like* sözü ilə omonimdir. Birinci cümlədə *like* sözü sözünü, ikinci cümlədə isə feildir (*xoşlamaq*).

“*I must regret that I left this life, because I knew that our name will be ridiculed by the press*” cümləsindəki *leaving this life* ifadəsindəki *left* sözü nitq zamanı istiqamət bildirən *left (sol)* sözü kimi də başa düşülə bilər, odur ki, burada *left* sözü omoqrafdır.

“*The two brothers, who had read the short will, sat in the library until the general said so. Because there was not much reason to leave*” cümləsindəki *will* sözü (*vəsiyyəət*) sözü isimdir və “*You will sleep well tomorrow, nurse*” cümləsindəki *will* (to be feilinin gələcək zaman forması) omonimdir.

“*Note that he was there alone for about three months without any assistance or information from Hallorsen*” *alone* sözü (tək) sifət, “*Wilmet alone spoke*” cümləsində isə *alone* (təklidə) zərf kimi işlənir.

Çarlz Dikensin *The Christmas Carol* romanında da omonimlərin, omofonların istifadə olunduğunu görə bilərik.

“His sole executor, manager, assign, remnant, friend, and mourner – all of them are Scrooge” cümləsindəki *sole* sözü *soul* sözü ilə omofondur və dinləyərkən bu mənanı anlamaq çətin ola bilər.

“Mind! I'm not saying I know what a door nail is, as far as I know” cümləsində işlənmiş *mind* sözü ilə əsərin başqa bir cümləsində *“To impress any other middle-aged son-in-law with his weak mind, he hurriedly turned into a windy place after dark, for example, the courtyard of St. Paul's Church”* *mind* sözü omonimlik təşkil edir. Eyni zamanda, bu cümlədə işlənmiş *dark* sözü də *“Dark master, there is no any eye like the evil eye!”* cümləsindəki *dark* sözü ilə omonimdir. Belə ki, birinci cümlədə *dark* sözü zərflidir (*after dark – qaranlıqdan sonra*), ikinci cümlədə isə sifətdir (*dark master – qaranlıq usta*).

“Scrooge never mentioned Old Marley. There, years later, he stood at the warehouse door. On the door Scrooge and Marley were written. Everybody knew it as Scrooge and Marley. Sometimes people who were new to the work were called Scrooge, sometimes Marley, but they met both names. They were both the same” cümlələrində verilmiş *Scrooge* omonimdir – həm bir insan adı, həm də ümumi bir isim kimi çıxış edir. Burada, eyni zamanda *business* sözü də *“This isn't my business”* cümləsində işlənmiş *business* sözü ilə omonimdir.

Həmçinin əsərdə işlənmiş *like* sözü də ingilis dilindəki omonim sözlərdəndir və əsərdə də onun müxtəlif mənalarına rast gəlmək mümkündür:

“That was the rare thing he liked” və *“...candles were burning at the neighbour windows, like spots in the brown air”* cümlələrində işlənmiş *like* sözlərinin mənalarını və cümlədəki funksiyalarını təhlil etdiyimiz zaman bu sözlərin omonim olduğunu görürük. Birinci cümlədə *like xoşlamaq* mənasında işlənmişdir və feildir, digər cümlədə *like* sözü *kimi* mənasındadır və sözönüdür.

İngilis dilində omonimlərin və onun növləri olan omofonların və omoqrafların üstünlük təşkil etdiyini deyə bilərik. Bu da, artıq qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dilinə bir çox dillərdən keçmə sözlərin tələffüzlərinin və ya qədim

ingilis dilinə məxsus sözlərin tələffüzlərinin və yazılışlarının zamanla dəyişməsi, yaxud dildəki hər hansı bir sözün mənasının genişlənərək bir formanın başqa mənalara da məxsus olması və ya mənşəcə fərqli olması (məsələn *bank* sözünün *maliyyə institutu* mənası fransız mənşəyindən, *çay sahili* mənası isə Skandinav mənşəyindən gəlir) səbəbindəndir. Odur ki, istər gündəlik danışığ dilində, istərsə də bədii ədəbiyyatda omonimlərə və onun növlərinə (omofon və omoqraf) rast gəlmək qaçınılmazdır. Əgər yazıçı omonimləri düzgün dəyərləndirməyi bacararsa, təhlilini apardığımız əsərlərdəki kimi, omonimlərdən söz oyunu – pan kimi istifadə etməklə, yumor yarada və beləliklə, əsərlərinin dilini daha canlı, daha obrazlı edə bilərlər.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işi “İngilis dilində omonimlərin yaranma üsulları və üslubi işlənmə dairəsi” mövzusunda yazılmışdır. Mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar dissertasiya işinin fəsilərində qeyd edilmişdir. Bu məlumatların ümumiləşdirilməsindən konkret olaraq aşağıdakı nəticələr əldə edilib:

- Omonimlik eyni formalı, lakin fərqli mənalı sözlər arasındakı münasibətdir və bu mənaya sahib olan sözlərə isə omonimlər deyilir. Omonimlər eyni yazılış və tələffüzə, lakin fərqli mənalara malik olan bir söz və ya söz qrupunu ifadə edir. Bu tərif dil baxımından ciddi mənada verilir. Tərifinə görə, omonimlər eyni vaxtda omoqraflardır (tələffüzlərindən asılı olmayaraq eyni yazılışı olan sözlər) və omofonlardır (yazılışından asılı olmayaraq eyni tələffüzü paylaşan sözlər).
- Bu cür ikili mənə çalarına sahib cümlələrin mənaları kontekstdən asılı olur. Kontekst aydın olduğu zaman və dinləyən və ya oxuyan şəxsin söz ehtiyatı kifayət etdikdə, cümlənin kontekstə uyğun mənasını tutmaq mümkün olur. Bunun üçün də, istənilən dili öyrənərkən onun omonim sözlərini də araşdıraraq öyrənməkdə fayda vardır.
- Omonimlərin bir neçə dilçi tərəfindən bir sıra təsnifatı verilmişdir. Onlardan İ.V.Arnold bütün omonimləri tam omonimlər, omofonlar və omoqraflar olmaqla 3 yerə ayırır. O, bu təsnifatdakı tam omonimləri isə 12 alt qrupa ayırır. A.I.Smirnitski omonimləri iki böyük sinfə ayırdı: 1) tam və 2) natamam omonimlər. Bunlardan leksik cəhətdən tam omonimlər eyni nitq hissəsinə məxsusdur və eyni paradigmalara malik olan sözlərdir. A.I.Smirnitski-yə görə natamam omonimlər üç alt qrupa bölünür: sadə leksik-qrammatik omonimlər; mürəkkəb leksik-qrammatik omonimlər; natamam leksik omonimlər.
- Nəticə etibarilə, omonimlərin bütün dilçilər tərəfindən tanınan vahid tərifinin hələ hazırlanmadığını vurğulamaq lazımdır. Müxtəlif dillərin,

xüsusən ingilis dilinin omonimlərini təsvir etmək üçün uğurla tətbiq oluna bilən omonimlərin təsnifatına fərqli yanaşmalar mövcud olduğunun şahidi olduq. Dil ünsiyyəti prosesində, omonimiya fenomeni müəyyən çətinliklərə səbəb ola bilər, lakin ünsiyyət kontekstini nəzərdən keçirərkən bu çətinliklər aradan qaldırılır. İngilis dilinin inkişaf tarixi boyunca, omonimiya fenomeni ilə əlaqəli dil dəyişiklikləri olmuşdur və olmağa davam edir. Kontekstdə işlədilmədiyi zaman hər bir sözün mənasında bir qeyri-müəyyənlik müşahidə edilir və əsasən, müəllif sözlərin ikimənalılığını nəzərə alaraq yazdığı təqdirdə kontekst sözlərin mənalılarının dəqiqləşməsinə imkan verir. İnsanlar sözlərin mənalılarını (omonimliyi, sinonimliyi, çoxmənalılığını və s.) bilərsə, bu onların dil biliklərinə, nitqlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir, dilin ədəbi nümunələrinin anlaşılmasında onlara yardımçı olar.

- Omonimlərlə çoxmənalı sözlər bir-birindən fərqli anlayışlardır. Hər ikisində də sözlər eyni cür yazıla bilər, amma çoxmənalı sözlərdə əsas məna ilə bağlılıq olduğu halda, omonimlərdə heç bir məna əlaqəsi olmur. Tədqiqat işinin ikinci fəsilindəki 2.1-də də bu məsələ ətraflı şəkildə araşdırılaraq əldə edilən məlumatlar təqdim edilmişdir.
- İngilis dilində omonimlərin yaranmasının çoxsaylı mənbələrindən biri də konversiyadır. Konversiya prosesinin ingilis dilinin söz yaratma prosesində bu qədər geniş yayılma səbəbi kimi, bu dildə morfoloji elementlərin az olması göstərilir. Konversiya, yüksək məhsuldar söz yaratma üsuludur və fellər və isimlər arasında geniş yayılmışdır. Konversiya haqqında ətraflı məlumatla dissertasiya işinin 2.3 yarım-fəsilində tanış olmaq olar.
- Dissertasiya işinin 3-cü fəsilində isə bədii üslubda omonimlərin istifadəsindən bəhs edilir. Bədii üslubda yazıçılar bədii vasitələrdən istifadə edirlər. Bədii vasitələr, yazılarını oxucularına sadə bir şəkildə çatdırmaq üçün yazıçıların əsərlərində istifadə etdikləri tipik quruluşlara aiddir. Düzgün istifadə edildikdə, müxtəlif ədəbi vasitələr oxuculara bir ədəbi əsəri qiymətləndirməyə, şərh etməyə və təhlil etməyə kömək edir. Bu bədii

vasitələrdən biri də omonimlərdir. Omonimlər eyni cür səsləndikləri və fərqli mənalar ifadə etdikləri üçün bədii ədəbiyyatda olduqca mühüm vasitələrdən biri hesab olunur, xüsusilə də şeir dilində omonimlər qafiyələrin qurulmasında əvəzəlməz rola malikdir. Omoqraflar və omofonlar da omonimlərin növləridir. Bədii ədəbiyyatda omofon və omoqraflar kimi omonimlik yaradan sözlərdən istifadə daha çox pan (söz oyunları/cinas) yaradılması zamanı istifadə edilir, yaxud şeirdə qafiyə, ritm, cinas yaratmaqda omonim sözlərin rolu əvəzəlməzdir. Pan (cinas) çox vaxt yumor yaratmaq üçün yazılı şəkildə də istifadə olunur. Pan yazıya yumor əlavə edə bilər və bəzi hallarda, oxuyanları əyləndirmək üçün Pasxa yumurtaları – gözlənməz, gizli bir zarafat kimi də adlandırılır. Beləliklə, panın əsas xüsusiyyəti istifadə edilən sözlərin birmənalı olmamasıdır. Pan yaratmaq üçün ən çox istifadə edilən vasitələrdən biri omoqraflardır. Omoqraflar, bildiyimiz kimi, yazılışı və tələffüzü eyni, mənaları müxtəlif olan sözlər olduğundan pan yaratmaqda mühüm vasitə hesab edilir.

Beləliklə, omonimlərin və onun növlərinin ədəbi-bədii dildə istifadəsi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu mövzu bu zamana qədər əhatəli araşdırılmamış, qısa məlumatlara yer verilmişdir, lakin biz araşdırdığımız zaman aşkar etdik ki, omonimlər həm şeir dilində qafiyə, ritm yaradılmasında, həm nəsr və dram dilində yumor, gülüş yaradılmasında və ümumiyyətlə dildə geniş istifadə edilir.

- Semantik qeyri-müəyyənlik tədqiqatlarında, omonimlər nəzəri cəhətdən əhəmiyyətli bir növü təmsil edir: iki və ya daha çox əlaqəsi olmayan mənalarla əlaqəli tək söz formaları. Ədəbiyyatda omonimlərin mənalarının nisbi tezliyinin omonimiyanın təsirini modulyasiya edə biləcəyinə dair ümumi fikir mövcuddur. Bəzi omonimlərin mənaları bərabər işlənmə tezliyinə sahib olur, məsələn, yuxarıda qeyd etdiyimiz *compound* sözü. Ancaq mənə tezlikləri balanssızlaşdıqca və bir mənə açıq şəkildə dominantlaşdıqca, prinsipcə hansı mənənin yüksək dəqiqliklə aktivləşdiriləcəyini proqnozlaşdırmaq mümkün olur. Məsələn, *rent* sözünün *icarə* mənəsi *açılış* mənəsindən daha tez-tez işlənir. Mənələrin

işlənmə tezlikləri balanslaşdırıldıqda, hər iki mənə eyni dərəcədə qismən aktivləşdirilə bilər. Əksinə, mənaların işlənmə tezlikləri balanssız olduqda və bir mənə açıq şəkildə üstünlük təşkil edərsə, dominant mənə güclü şəkildə aktivləşdirilə və tabe olan mənaların aktivləşdirilməsi əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər.

- İngilis dilində omonimlərin və onun növləri olan omofonların və omoqrafların üstünlük təşkil etdiyini deyə bilərik. Bu da, artıq qeyd etdiyimiz kimi, ingilis dilinə bir çox dillərdən keçmə sözlərin tələffüzlərinin və ya qədim ingilis dilinə məxsus sözlərin tələffüzlərinin və yazılışlarının zamanla dəyişməsi, yaxud dildəki hər hansı bir sözün mənasının genişlənərək bir formanın başqa mənalara da məxsus olması və ya mənşəcə fərqli olması (məsələn bank sözünün maliyyə institutu mənası fransız mənşəyindən, çay sahili mənası isə Skandinav mənşəyindən gəlir) səbəbindəndir. Odur ki, istər gündəlik danışmaq dilində, istərsə də bədii ədəbiyyatda omonimlərə və onun növlərinə (omofon və omoqraf) rast gəlmək qaçınılmazdır. Əgər yazıçı omonimləri düzgün dəyərləndirməyi bacarsa, təhlilini apardığımız əsərlərdəki kimi, omonimlərdən söz oyunu – pan kimi istifadə etməklə, yumor yarada və beləliklə, əsərlərinin dilini daha canlı, daha obrazlı edə bilərlər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Cəfərov C.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: 1983, 204 səh.
2. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1962, 271 səh.
3. Ələkbərov A. Fəllərin omonimliyi. Müasir Azərbaycan dilinin semasiologiyası. Bakı: Elm, 1985.
4. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyəti. Bakı: 1980, 250 səh.
5. Məmmədov N. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin mənbəyi və üsullarına dair. Bakı: 1958.
6. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Maarif, 1987, 308 səh.

İngilis dilində:

7. Arnold. İ.V. English World. M., 1986, 295 p.
8. Blair C. Armstrong, Natasha Tokowicz and David C. Plaut. eDom: Norming software and relative meaning frequencies for 544 English homonyms. 2012. 44: pp.1015–1027
9. Caramazza A. How many levels of processing are there in lexical access. Cognitive Neuropsychology. 1997, 14, pp.177–208
10. Caramazza A., Miozzo M. The relation between syntactic and phonological knowledge in lexical access: evidence from the tip-of-the-tongue phenomenon. Cognition. 1997, 64, pp.309–343
11. Caramazza A., Miozzo M. More is not always better: A response to Roelofs, Meyer, & Levelt. Cognition. 1998, 69, pp.231–241.
12. Caramazza A., Costa A., Miozzo M., and Bi Y. The specific word frequency effect: Implications for the representation of homophones in speech production. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition. 2001, 27, pp.1430–1450.

13. Carstairs-McCarthy Andrew. An Introduction to English Morphology: Words and Their Structure. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002
14. Crystal D. A Dictionary and Linguistics and Phonetics 6th ed., Oxford: Blackwell Publishing, 529 p.
15. Curse A. A Glossary of Semantics and Pragmatics. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd, 2006
16. Dubenets E. M. Modern English. Lexicology: Manual for students of humanitarian universities-M. / St. Petersburg.: GLOSS/CARO, 2004, pp.126-131
17. Earth observations from space. The first 50 years of scientific achievements. Washington: The National Academies Press, 2008, p.123-125
18. Foraker S. and Murphy G.L. Polysemy in Sentence Comprehension: Effects of Meaning Dominance. Journal of Memory and Language, 67(4), 2012, pp.407–425.
19. Ganshina M., Vasilevskaya N. English Grammar. Moscow: 1953, 471 p.
20. Ginsburg R.S., Khidekel S.S., Knyazeva G.Y., Sankin A.A. A Course in 72 Modern English Lexicology. Moscow: 1978, 268 p.
21. Hajiyeva A.H. English Lexicology. Baki: Nurlan, 2011, 248 p.
22. Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Oxford: Oxford University Press, 1995
23. Hurford R., Brendan H., and Michael B. Semantics: A Course Book (2nd ed.) Cambridge: Cambridge University Press, 2007
24. Jescheniak J.D., Levelt W.J.M. Word frequency effects in speech production: Retrieval of syntactic information and of phonological form. Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 1994, 20, pp.824–843.
25. Jescheniak J.D., Meyer A.S., and Levelt W.J.M. Specific word frequency is not all that counts in speech production: Comments on Caramazza, Costa

- et al. (2001) and new experimental data. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 2003, 29, pp.432–438.
26. Katz J.J. *Semantic Theory*. New York: Harper & Row, 1972
  27. Klepousniotou E., Titone D., and Romero C. Making sense of word senses: the comprehension of polysemy depends on sense overlap. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*. Vol. 34, No.6, 2008, pp.1534-1543.
  28. Kreidler W. *Introducing English Semantics*. Routledge. 1998
  29. Liddell G.H. and Scott R.A *Greek-English Lexicon* 8thed. Perseus Digital Library. 1882
  30. Lyons J. *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977
  31. Lyons J. *Language and Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982, 356 p.
  32. Lyons J., *Linguistic Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 396 p.
  33. Mamedova M. *Classification of homonyms of the English language*. Bukhara, UZBEKISTAN: Bukhara engineering-technological institute, 2019, p.5
  34. Manfred Krifka. *Lexikalische Semantik*. Berlin: Humboldt-Universität zu Berlin, 2001, s. 1-14
  35. Oldfield R.C., Wingfield A. Response latencies in naming objects. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 1965, 17, pp.273–281
  36. Palmer F. R. *Semantics: A new outline*. Cambridge, Great Britain: Cambridge University Press, 1976
  37. Pustejovsky J. *The Generative Lexicon*. 4th ed. London, England: The MIT Press, 2001
  38. Quirk R. and S. Greenbaum. *A University Grammar of English*. London: Longman, 1987
  39. Tulloch A. *Understanding English Homonyms: Their Origins and Usage*. Hong Kong: Hong Kong University press, 2017

40. Ullmann S. Semantics: An introduction to the science of meaning. Oxford, Great Britain: Basil Blackwell, 1962
41. Wadsworth T. Language its Structure and Use (5thed). USA: Edward Finegan, 2008
42. Watkins F.C., Dillingham W.B., and Hiers J. Practical English Handbook. 11th ed. Boston: Houghton Mifflin Company, 2001, 507 p.
43. Yule G. The Study of Language. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 273 p.
44. Yule G. The Study of Language, Cambridge: Cambridge University Press, 1985, 228 p.
45. Yule G. The Study of Language. (4thed.) Cambridge: Cambridge University Press, 2010

Rus dilində:

46. Абаев В.И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии. В.И.Абаев. Лексикографический сборник. М., 1960. Вып. 4. С.71-76.
47. Абаев В.И. О подаче омонимов в словаре. В.И.Абаев. Вопросы языкознания. 1957. № 3. С.31-43.
48. Арнольд И.В. Лексикология английского языка. М., 1959.
49. Маулер Ф.Н. Грамматическая омонимия в английском языке, часть 1. Орджоникидзе: Издательство Северо-Осетинского университета, 1977, 91 с.
50. Маулер Ф.Н. Грамматическая омонимия в современном английском языке. Автореферат на соискание ученой степени д.ф.н., М., 1985, 136 с.
51. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов. С.И.Ожегов; под ред. Л.И.Скворцова. 24-е изд., испр.М.: Оникс 21 век: Мир и образование, 2003. 894 с.
52. Ожегов С.И. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии. С.И.Ожегов. Лексикографический сборник. М., 1960. Вып. 4. С.69-71

53. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. М., 1956, 260 с.

Bədii ədəbiyyat:

54. Dickens Ch. A Christmas Carol.

55. Galsworthy J. Maid in Waiting, Moscow, 1960

56. Galsworthy J. The silver Spoon. New York, 1960

57. Greene G. The Quiet American, Moscow, 1963

58. Snow S.P. Time of Hope. Moscow, 1964

59. Twain M. The Adventure of Huckleberry Finn, M., 1984, 368 pp.

60. Wilde O. The Importance of Being Earnest, M., 1986, 346 pp.

İnternet səhifələrində:

61. <https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2020/01/Full-Paper-CLASSIFICATION-OF-HOMONYMS-OF-THE-ENGLISH-LANGUAGE.pdf>

62. https://www.researchgate.net/publication/331684069_Homonymy

63. <https://notesread.com/50-examples-of-apocope/>

64. <https://www.thoughtco.com/what-is-aphaeresis-words-1688993>

65. <https://www.thoughtco.com/homonymy-words-and-meanings-1690839>

66. file:///On_Conversion_In_English.pdf

67. <https://skemman.is/bitstream/1946/26712/3/Distinguishing%20Between%20Polysemy%20and%20Homonymy..pdf>

68. <https://en.wikipedia.org/wiki/Belles-lettres>

69. [https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cslubiyat_\(Az%C9%99rbaycan_dili\)](https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%9Cslubiyat_(Az%C9%99rbaycan_dili))

70. <https://core.ac.uk/download/pdf/236415216.pdf>

71. <https://literarydevices.net/>